
КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ. ГУМАНІТАРНА БЕЗПЕКА. МОВА. ОСВІТА

1. Вступ

У сучасному світі майбутнє держав і суспільств передусім залежить від успішної культурної політики, тобто від того:

- як суспільство зберігає свою відмінність від інших, цілісність та уявлення про своє власне майбутнє.
- як рівень культури забезпечує якість людського потенціалу та конкурентоспроможність економіки.
- як культурні норми й інститути забезпечують толерантність і порядок у суспільстві.
- як культура забезпечує розвиток особистості.
- як культура забезпечує входження до глобального світу.

В Україні після здобуття незалежності досі не сформовано зрозумілої громадянам і підтриманої ними культурної політики, що працює на розвиток країни, цілісність нації та гідне майбутнє в глобальному світі. Тому МЦПД зробив для публічного обговорення низку аналітичних досліджень, що торкаються ключових напрямів культурної політики в Україні.

2. Гуманітарна безпека

2.1 Вступ

2.1.1 *Для чого потрібна концепція гуманітарної безпеки*

Поняття гуманітарної безпеки має кілька вимірів:

- **Безпека фізичного та психічного здоров'я людини.**
- **Безпека можливості вільної самоідентифікації громадян, суспільних груп і країн.**
- **Безпека громадян і країн щодо можливостей розвитку та загалом можливостей вибирати майбутнє.**

2.1.2 *Поняття гуманітарної безпеки не є загальноприйнятим*

- Поняття гуманітарної безпеки має особливий сенс у рамках концепцій “нових війн” третього тисячоліття – війн ідей, зіткнень цивілізацій, тобто війн, спрямованих передусім на знищення ментальної або культурної ідентичності людей і суспільних груп.

- Існує досить багата література щодо питання ідеологічних та інформаційних війн сучасності. Загроза цих війн у тому, що про них не повідомляють, і коли їх визнають – часто буває занадто пізно. Один із політичних лідерів США Б'юкенен написав книжку “Занепад Заходу” про переродження американської культури під впливом великих груп мігрантів, які вже не сповідують традиційні американські цінності, і про можливі негативні наслідки цього процесу.
- Гуманітарна безпека за змістом частково збігається з концепцією сталого розвитку, що запроваджує ООН, та концепцією розвитку людського потенціалу, що розробляється в Росії.

Наприклад, Концепція безпеки людини (Human Security), яку просуває ООН, має на меті якнайшвидше змістити акценти із запобігання загрози війни, що вочевидь вже не відповідає сучасній ситуації на подолання викликів і загроз, не пов'язаних із веденням воєнних дій. Ці виклики та загрози легко долають бар'єри ліній безпеки, повітряні простори та лінії оборони, ставлячи під сумнів розвиток, а отже, майбутнє, саме виживання суспільств.

На відміну від військових загрози розвитку не є очевидними.

Належна безпека не може більше забезпечуватися тільки інструментами оборони. Сучасні процеси глобалізації відкривають нові можливості для посилення великих коаліцій, що працюють для просування безпеки людини і на міжнародному та національному рівнях, і, зокрема, на локальному рівні. Загрози, що супроводжують процеси сучасності, можуть бути подолані лише завдяки осучасненню, розвитку суспільств, культур і країн.

Оскільки основні загрози більше не є військовими, відповідно мусить змінитися і концепція реакцій на загрози – держава не здатна монополювати вирішувати питання забезпечення безпеки, оскільки вона більше не є монополістом розвитку для суспільства навіть власної країни. У рамках Безпеки людини участь усіх сторін суспільних процесів (all social actors) у спільних випереджальних діях (preventive actions) щодо загроз є запорукою безпеки. Важливо, що учасники вмотивовані до спільного подолання викликів, розумінням високої міри персональної відповідальності в нових обставинах, де переплетеність загроз і гарантій безпеки стає особистим досвідом кожного суб'єкта.

Акцентуація випереджального характеру кроків, які сторони суспільних процесів мають робити на відповідь загрозам, є суттю концепції Безпеки людини, що переймається збереженням та усталенням умов для розвитку людських спільнот.

Зокрема позиція ООН полягає в тому, що розвиток людських ресурсів є ключовою запорукою сучасної безпеки.

Таким чином, парадигма “безпеки людини” дає змогу комплексно підходити до проблеми забезпечення випереджального розвитку суспільства за умов співдії у сучасному світі військових і невійськових загроз, що походять із новітніх динаміків і можуть бути подолані лише розвитком (“випереджені”), суб'єктами якого є активні громадяни.

Тому ми пропонуємо цілісний погляд, який базується на цих та інших дослідженнях гуманітарної безпеки (щодо прав людини, екологічній безпеці, збереження культурної спадщини та ін.).

2.2 Бачення вірогідних загроз

2.2.1 Є багато припущень щодо наявних і можливих гуманітарних катастроф:

- Демографічна катастрофа (старіння провідних націй, зниження народжуваності в них, підвищення кількості бідних).
- Загибель регіональних і національних культур перед наступом універсальної культури (міграція та міжнародний бізнес як основні чинники цього).

- Катастрофічне зниження рівня та якості освіти в усіх розвинених країнах як наслідок неусвідомлених викликів часу.
- Екологічна катастрофа як наслідок недалекоглядної політики щодо природного оточення.
- Втрата можливості людей до культурного, цивілізаційного й етнічного самовизначення внаслідок поширення нових технологій маніпулювання людською свідомістю.
- Зіткнення цивілізацій, що вже за окремими питаннями роз'єднує населення в країнах Європи.
- Пандемії на кшталт пташиного грипу або СНІДу.
- Релігійні війни, що латентно точаться в багатьох країнах.

Принципово важливим є розуміння того, що існування кожної з цих проблем може спричинити загострення всього комплексу взаємопов'язаних загроз. Наприклад, для країн із великим населенням очевидним є зв'язок між проблемами зростання популяції, виснаження природних ресурсів, деградації екології, загального впливу глобалізації.

Україна не є винятком, і всі ці типи загроз уже реальні для її майбутнього.

2.2.2 Загрози майбутньому України

У майбутньому нас може і не бути, тобто ми не маємо спадкоємців нашої культури та задумів

- Народжуваність знижується, як і кількість українців у країні.
- Міграція з інших країн до України зростає, а програм включення мігрантів в українську культуру не існує.
- Саму картину майбутнього не створено і нацією її не прийнято, тобто нація на майбутнє свідомо не працює.
- Унікальність феномену життя нації спирається на живі процеси передачі, правонаступництва та розвитку культурних надбань, які за нормального стану транслюються через суспільну комунікацію нащадкам як пережиті та осмислені цінності, світобачення, задуми. Нині ми пересвідчуємося, що традиційні для суспільств комунікативні механізми й інструменти передачі культури не здатні апелювати до тих, хто мав би стати їх правонаступниками. Нашадки вже не сприймають нашу культуру як свою. Технології нав'язують культурі власні правила параметрів комунікативних процесів. Динаміка актуальних суспільних, економічних, глобалізаційних процесів змушує шукати нових шляхів для ефективної передачі культури нащадкам.

2.2.3 Загрози сьогоденню України

Універсальна культура стирає культурні відмінності вже зараз

- У кожному місті вже існує набір усіх кухонь світу.
- Фільми Голлівуду або Боллівуду займають велику частку ринку кінопродукції.
- Логотипи відомих фірм заповнили міський простір.

- Універсальність культури глобалізації полягає в оптимізованості її складників (що можуть заміщати умовне ціле і розвиватися незалежно від нього) до носіїв нових технологій, що динамічно прогресують. Універсальна культура – комерційний конструкт, що повсякчас пристосується для задоволення нових користувачів. Її об’єкти мають творців, які активно опікуються її просуванням і реалізацією. Натомість культури традиційні не усвідомлюються як авторські, але сприймаються як даність, щось тривке, що не потребує захисту. Треба зазначити, що технології не просто виконують роль передачі певної інформації, вони задають характер сприйняття та осмислення цієї інформації. Таким чином, в умовах технологічно реалізованої присутності універсальної культури буквально всюди традиційні культури потрапляють у ситуацію нових правил гри.

2.2.4 **Загрози минулому України**

Історію переписують так, що нас там немає

- Історія – це про майбутнє, а не про минуле. Загалом історію України, яка відповідає б завданням майбутнього і самовизначенню всієї країни, ще не написано.
- Поняття “Малоросія” вживають не у первинному значенні – “центральна, основна “Русь, – а як ознаку меншості та вторинності.
- Історичні джерела розчищають від слідів, залишених видатними представниками нашої культури, водночас прагматичні напрацювання дозволяють динамічним суб’єктам переписування історії. Тут діє загальне для інформаційного суспільства правило: “хто перший вкрав – той і автор” або взагалі звичайним стає відсутність персоналізованого автора.. Інша грань процесу – акцентування у публічній свідомості певних моделей історії, оцінних суджень. У величезних обсягах інформації, які згодують сучасній людині, контент, що стосується історії, посідає особливе місце, оскільки сприймається крізь призму обґрунтування власного права на присутність у сьогоденні та майбутньому. Французький дослідник Ролан Барт, досліджуючи сприйняття інформації людиною, дійшов висновку, що інформацію, яка позиціонується як дані про минуле, більшість людей не сприймають критично, а реагують на неї з найбільшою довірою. Тому спекуляції на тему історії є вигідним прагматичним інструментом, що використовується проти сьогодення та майбутнього нашого суспільства.

2.3 **Який стан гуманітарної сфери ми вважаємо безпечним**

- **Люди чітко можуть віднести себе до конкретної цивілізації, культури, етносу, цінностей.** Ідентифікація є базисом для усвідомлення людиною особистої ваги у процесах, що відбуваються в групі, суспільстві, а також взаємопов’язаності індивідуального досвіду подолання викликів особистій безпеці з контекстом завдань і викликів, що стоять перед конкретним суспільством як носієм культури та цінностей, в яких індивід існує. Лояльність та конфлікти носіїв є базисом для життя культури.
- **Люди мають змогу здобувати освіту, яка дозволяє використовувати всі основні свободи – на гідну роботу, вільне переміщення, свободу совісті, та дає змогу вчитися впродовж життя.**

Всесвітня конференція з освіти (Таїланд, 1990) окреслила важливі рамки для розуміння зв'язку освіти з безпекою людини. Створення для людини можливостей реалізації свобод і потенціалу має бути відправною точкою розуміння завдань освіти в новій ситуації.

Освіта має використовуватися для створення культури, а не лише для того, щоб передавати чи відтворювати її. Виходячи з цього, стає зрозумілим, що нова освіта конче потрібна для створення суспільства, здатного визначати і реагувати на виклики.

- **Процеси відтворення та розвитку культури в суспільстві не мають розривів**
Оскільки культура динамічно виробляє та задає певні готові моделі взаємозв'язку цілісностей, які сприймаються людиною/суспільством як орієнтири для вироблення та прийняття рішень, важливим є запобігання розривам процесів відтворення та розвитку культури в суспільстві. Безперервність культурного процесу є запорукою природного правонаступництва поколінь.
- **Довкілля збережено і благотворно впливає на людину.**
- **Влада чітко розуміє виклики часу і готує відповіді на них.**

2.4 Основні цілі гуманітарної політики

Ми маємо виклики, зумовлені свободою, і ці виклики накладаються на ті кризи, в яких народжується новий глобальний світ і наша молода держава.

Ми ще не остаточно усвідомили ті зміни, які відбуваються в країні та світі. Глобалізація по-іншому ставить питання про розвиток країни та цінності суспільства, а процес демократизації в Україні потребує глибинних змін у світогляді, освіті, економіці, політиці та правлінні.

Ці зміни в світі за своїм масштабом не менші, аніж зміни на переході від Середньовіччя до Відродження, і мають такі самі системні наслідки для всіх аспектів суспільного життя. Це перехід від індустріального суспільства до суспільства знань. Україна зробить цей перехід і отримає гідне місце в глобальному світі або залишиться на периферії історії.

Для України це також не здійснений ще ніким у світі перехід від розвиненого тоталітарного до розвиненого демократичного суспільства. Країни Балтії не встигли стати наскрізь тоталітарними, і тому їхній перехід до демократії був набагато легшим. Нова історія України почнеться тоді, коли ми усвідомимо цей перехід і визначимо, що своє майбутнє ми будуватимемо на інших засадах і в іншому баченні.

Основне протиріччя в розумінні відношення до майбутнього – це визнання України, як молодої держави, що будується на спадщині багатьох давніх та сучасних культур, або як відродження давньої державності одного етносу.

Тому визначаємо такі цілі щодо гуманітарної політики:

- Створення ідеології єдиної української нації, побудованої на ідеї об'єднання та діалогу культур, конфесій, єдиної культурної та історичної спадщини.
- Забезпечення “кадрової революції” та можливостей інноваційного розвитку через реформування сфери освіти.
- Створення системи управління, що може визначити та реалізувати єдину державну гуманітарну політику в освіті, культурі, науці та інших гуманітарних сферах.
- Забезпечення розвитку гуманітарної сфери через створення економічного підґрунтя гуманітарної політики.

- Забезпечення суспільної підтримки державної політики, втілення ідеї єдиної нації через створення системи суспільної комунікації щодо подолання проблем гуманітарної політики.

2.5 Які суспільні завдання треба вирішити

2.5.1 Закріпити ідею політичної нації як основний результат демократичних перетворень

- У країні зараз немає єдиного культурного простору і є можливості спекулювати на наявності мовних, культурних і конфесійних розбіжностей між регіонами. Як наслідок, немає картини спільного майбутнього для регіонів та етнічних груп, що унеможливує суспільно підтриману державну політику розвитку та загрожує національній безпеці й цілісності країни.

Ключовим для створення політичної нації є здійснення розмежування між громадянством як статусом і підходом до громадянства як до ідентичності та ціннісних орієнтирів.

Від 60–70 років ХХ століття концепція “громадянства” потрапила у фокус уваги та змін. За формулюванням Marshall, 1973: “Громадянство – це союз вільних людей, наділених правами та захищених законом”.

Науек, 1967, визначав його як “сповідання певної практичної моралі – моралі, що зважає на інтереси інших, – така мораль укорінена у вільному розвитку особистості та добровільній співпраці, а не в примусових втручаннях держави. Буття громадянином потребує безпосереднього відчуття належності до спільноти, що базується на лояльності цивілізації, що є спільним надбанням”.

Сучасне формулювання європейського громадянства належить Cesar Virzea, 2002: “Громадянство – це активне членство й участь у суспільстві індивідів, які наділені правами й обов’язками і можуть впливати на політику. Таким чином, громадянство є більш як політичним або юридичним статусом; це також соціальна роль”.

Політична нація – це об’єднання людей з різних регіонів задля спільного майбутнього. Треба сформуванати українське мислення як мислення всіх про майбутнє України.

Політична нація спирається на майбутнє, а не на минуле.

Ми маємо ці спільні завдання для майбутнього – європейські стандарти якості життя в усіх регіонах, участь у спільних міжнародних проєктах, подолання енергетичної залежності та ін.

2.5.2 Задати нації історичні перспективи завдяки поверненню уваги про власне минуле

Завдяки такій самій ідентифікації повернути ідею безперервності існування нації, її здобутків і потреби покласти багату спільну спадщину в підмурівок свого руху до нового світу.

Ідея української спадщини – весь досвід, набутий народами на території України, є надбанням українського народу.

Ми можемо тоді віднести до своєї спадщини давнє заселення території, хвилі переселень, синтетичну культуру, що утворилася, великі культурні надбання нашого народу. Це зумовлює спільну політичну долю народів України, однакові для всіх можливості майбутнього.

2.5.3 *Донести до громадян Європи та власних громадян уявлення про європейське культурне буття України в минулому та сьогодні*

Треба визначити, що в нас було та є спільним з Європою: кровні зв'язки та спільна боротьба з ворогом; магдебурзьке право, спільний рух у Новий час: книговидання, освіта; спільне культурне поле сучасної доби: модерн, авангард, наукові та технологічні досягнення.

Ідея України як нормальної європейської спільноти

Україна є нормальною європейською спільнотою і рухатиметься назустріч засвоєнню та втіленню ідей європейського громадянства. Ще на пам'яті часи, коли сусіди в усій Європі перебували у стані війни, а молоді європейці вбивали одне одного. Водночас з рухами опору в європейських країнах українці боролися зі спільним ворогом, плекаючи надію на демократичну державність, що стала здійсненою вже в час зрілості європейських демократій.

Розвивати усвідомлення належності до Європи означає інвестувати в майбутнє.

Виклики завтрашнього дня та сьогоднішнього потребують від нас готовності до сприйняття відмінностей одне одного, починаючи від поверхневих звичок до глибоких культурних відмінностей. Важливо, що нові відносини між Європою та Україною ґрунтуватимуться на спільному корінні та повазі, що є найкращими засновками для розвитку нашої спільної європейської ідентичності.

2.6 Які проблеми ми вирішуємо, проголошуючи ці завдання гуманітарної політики

2.6.1 *Можливого розколу*

Зараз противники реформ спекулюють на почутті образи різних етносів і регіонів і ведуть до розколу суспільства. Треба подолати ці образи та будувати загальний простір майбутнього.

2.6.2 *Можливого занепаду*

Україна втрачає провідне місце серед розвинених у науковому та технологічному сенсі держав. Ми втрачаємо конкурентоспроможність і майбутнє. Ми маємо демографічну кризу та низький рівень медичного забезпечення.

2.6.3 *Втрати себе*

Сучасна масова культура принципово стирає можливість національної та культурної самоідентифікації. Треба мати чітку політику протидії цим процесам або знаходження їм місця в ширшому світоглядному цілому – загалом українського мислення та українського майбутнього.

2.7 Які напрями гуманітарної політики з цього походять

2.7.1 *Забезпечення самоідентифікації українців усіх регіонів України*

- Участь громадян і регіонів у визначенні свого майбутнього.
- Історична та культурна спадщина регіонів як основа для створення гуманітарної політики держави.

2.7.2 Забезпечення соціального миру та стабільності суспільства

- Однакові освітні можливості.
- Якісні доступні медичні послуги та здоровий спосіб життя.
- Ефективна демографічна та зважена довгострокова міграційна політика.

Освіта є особливим інструментом гуманітарної безпеки. Освіта має слугувати меті конструювання культури і водночас передавати спроможності, потрібні для досягнення бажаних форм гуманітарної безпеки. Освіта відкриває шлях до досягнення в суспільстві:

- 1) економічної/фінансової безпеки;
- 2) трудової зайнятості;
- 3) забезпеченості продовольством;
- 4) безпеки здоров'я;
- 5) безпеки довкілля;
- 6) особистої безпеки;
- 7) гендерної безпеки;
- 8) безпеки громад;
- 9) політичної безпеки.

Якісні доступні медичні послуги та здоровий спосіб життя

Здоров'я – важливий елемент гуманітарної безпеки, оскільки базисом безпеки є захист людського життя. Добрий стан здоров'я також є передумовою соціальної стабільності. Вибухи епідемії чи спалах хвороб може дестабілізувати ціле суспільство, якщо станеться в час кризи.

Однак здоров'я не є синонімом безпеки. Доповідь Комісії з гуманітарної безпеки (Commission on Human Security Report) пропонує чотири критерії для визначення зв'язку між безпекою за здоров'ям:

- А) шкода від захворювання нині та в майбутньому;
- Б) терміновість заходів, що запроваджуються;
- В) рівень і міра впливу на суспільство;
- Г) взаємозалежність або чинник “зовнішніх причин”, що можуть призвести до розгортання ланцюгової реакції – розповсюдження захворювання на інших осіб і регіони поза зонами первинного ураження.

Ефективна демографічна та зважена довгострокова міграційна політика

До 2050 року третина нинішніх європейців буде 60-річними. У Великій Британії, Німеччині, Франції, Італії та Іспанії кожній десятій людині буде за вісімдесят. До 2050 року кількість людей віком від 15 до 16 років зменшиться в Європі до 365 мільйонів від 494 мільйонів 2000 року.

В Україні цього року до першого класу пішли лише близько 600 тисяч першокласників. З огляду на це можна уявити, що в недалекій перспективі Україну очікують невтішні перспективи. Звідки візьмуться потрібні економіці, культурі, освіті руки та голови? Колишній міністр фінансів США Піт Патерсон так коментує аспекти старіння націй: “у найближчі 30 років уряди більшості розвинених країн будуть змушені щороку витратити від 9 до 16% ВВП на забезпечення старості своїх громадян. Це призведе до загального збільшення оподаткування до 40% з кожної заробітної плати”.

Окрім оподаткування, існує лише дві опції – змусити жінок народжувати втричі більше дітей або щороку приймати мільйони емігрантів.

Для України ситуація умовно полярна: наша країна, незважаючи на скорочення власного населення, в майбутньому залишатиметься постачальником емігрантів для Європи, суміщаючи в собі країну-джерело та проміжний пункт для емігрантів до Європи з інших країн.

З погляду гуманітарної безпеки підхід до міграції має містити три базові елементи:

- 1) явище міграції має міжнародний характер;
- 2) міграцію потрібно розглядати виходячи з розуміння центральної ролі особистості та її соціальної, економічної та психологічної вразливості в цьому явищі;
- 3) відповідальність країн за спільні, скоординовані дії щодо причин, що змушують мільйони людей ризикувати власним життям задля надії на краще життя.

2.7.3 Забезпечення розвитку через входження в економіку знань і розбудову суспільства, що навчається

Підтримка талановитої молоді

Молодь має ідеали, власне бачення майбутнього та пристрасть для його втілення. В умовах занепаду освіти нині молодь не може проявити себе в рамках формальних освітніх структур.

Створення пілотних науково-освітніх і технологічних комплексів як опорних точок для прориву в майбутнє.

Потужні технологічні платформи уможливають поширення здобутків науково-освітніх центрів. Створення технологічних платформ дасть змогу також працювати над конкретними проблемами дистанційно та мультиплікувати унікальні експертні вміння фахівців.

3. Проблеми мовної політики в Україні

Сучасний український національний проект завдяки величезній історичній ролі української мови в його виникненні багато хто й далі бачить як такий, що розвивається в нерозривному зв'язку “українська мова=українська держава”. Справді, виклики українському інформаційному та культурному полю з-поза та всередині самої країни нині обов'язково стосуються української мови.

Водночас сучасна держава Україна є де-факто двомовною, а в найближчій перспективі державою, яка зобов'язана підтримувати максимальний рівень мовної компетенції своїх громадян у різних мовах. Такі вимоги глобального ринку, європейської мовної політики та світового інформаційного поля.

На жоден з викликів суспільство й держава не в змозі відповісти, тому що не має послідовного підходу до цієї проблематики. В Україні немає адекватної, сучасної державної мовної політики.

3.1 Історія питання

Мовна проблема в Україні існує з часу відсутності власне української державності й входження українських територій до складу інших держав.

Визнання української мови як самостійної та вільно вживаної в різних сферах громадського життя зумовлювало визнання українців як окремого етносу й можливості допущення його власного національного проекту. Тому боротьбу за українську мову центральна влада в Польщі або Росії завжди сприймала як боротьбу за самостійність України.

Для знищення української мови використовували такі методи:

- **Викорінювання української мови в богослужінні, освіті й побуті.** Хронологія подій: 1626 рік – заміна українських богослужбових книг на московські; 1628 рік – спалення книг українською мовою й заборона їхнього використання в усіх сферах життя; 1690 рік – заборона Патріархом видання книг українською мовою; 1709 і 1720 роки – укази Петра I про неприпустимість відмінності книг від російського варіанта; 1729 рік – указ про переписування всіх українських документів російською мовою; 1740 рік – провадження діловодства на території Гетьманщини тільки російською мовою; 1748 рік – запровадження російської мови викладання, у результаті чого на Лівобережжі зникло 866 українських шкіл і знизився рівень грамотності населення; 1763 рік – заборона викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії; 1769 рік – Синод заборонив Києво-Печерській лаврі друкувати українські абетки й наказав вилучити вже надруковані та продані; 1785 рік – указ Катерини II про богослужіння й викладання тільки російською мовою; 1862 рік – закриття українських недільних шкіл; 1869 рік – за законом чиновникам доплачували за русифікацію; 1876 рік – Емський указ (заборона ввозити українські книги з-за кордону, підписувати українські тексти під нотами, заборона українських вистав), 1888 рік – указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами; 1895 рік – заборона українських книг для дітей; 1908 рік – указ Сенату про те, що просвітницька робота в Україні небезпечна для Росії; 1914 рік – указ Миколи II про заборону української преси.
- **Невизнання самого факту існування української мови.** Хронологія подій: 1789 рік – у Санкт-Петербурзі видано “Порівняльний словник усіх мов”, у якому українську мову визначено як російську, спотворену польською; 1863 рік – Валуєвський циркуляр, де сказаний: “Української мови не було, немає й не може бути, а хто цього не розуміє, той ворог Росії”.
- **Русифікація української мови.** 1882 року ухвалено закон про дозвіл друкувати словники українською мовою, але в російському правописі.

За радянської влади вже неможливо було заборонити українську мову, особливо в перші роки після утворення УРСР, але побоювання центральної влади з приводу відділення України в самостійну державу не зникли. Практикували **фізичне знищення носіїв української мови, наприклад, через Голодомор, або знищення інтелігенції.**

У радянські часи провадили таку політику:

- **Послідовна русифікація країни.**

- **Послідовна русифікація самої мови** – максимальне наближення її до норм російської.

Внаслідок політики імперської та радянської влади українська мова й донині перебуває в небезпечній зоні якщо не зникнення, то скорочення сфер її стійкого відтворення.

Крім того, питання про домінування російської чи української мови досі сприймають як вияв самостійності держави або підпорядкування її Росії.

Політичну гостроту питання не знято й після утворення незалежної України.

3.2 Статус української мови в незалежній Україні

У незалежній Україні українська мова отримала статус державної, не здобувши потрібних для утвердження й зміцнення цього статусу інституційних інструментів.

3.2.1 Мовна політика незалежної України

Конституція України (ст. 10) проголошує:

“Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання й захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом”.

З моменту здобуття Україною державної незалежності актуальним було використання правового інструмента державної мови для консолідації українського суспільства.

Статус української мови як державної було визначено 27 жовтня 1989 року, коли Верховна Рада УРСР ухвалила Закон УРСР “Про зміни й доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР”, виклавши ст. 73 Конституції УРСР у такій редакції:

“Державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова.

Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах громадського життя. УРСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів СРСР. У роботі державних, партійних, суспільних органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватися крім державної мови й інші національні мови.

Українська РСР піклується про вільний розвиток і вживання всіх національних мов, якими користується населення республіки. Порядок застосування української й інших мов в Українській РСР визначається законом”.

Закон “Про мови в Українській РСР”: компроміс у мовному питанні

Закон “Про мови в Українській РСР” став наслідком політичного компромісу між тими, хто обстоював повсюдне впровадження української мови як передумову для справжньої незалежності України, й тими, хто де-факто захищав збереження двомовного характеру українського суспільства.

Компромісний характер закону на певному етапі трохи полегшив впровадження української мови в різні сфери громадського життя (хоча й уповільнив темпи цього процесу).

3.2.2 Інші нормативні акти, що регулюють мовну політику України

Окремі положення Закону “Про мови в Українській РСР” деталізовано в низці законодавчих і підзаконних актів.

Закон УРСР “Про освіту” в редакції від 23 травня 1991 р. проголошував, що “мова освіти визначається Законом УРСР “Про мови в Українській РСР” (ст. 6). У новій редакції Закону від 23 березня 1996 р. цю статтю (тепер – ст. 7) доповнено словами “визначається Конституцією України...” (і далі за текстом).

У Законі України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р. міститься ст. 11 аналогічного змісту: “Мова інформації визначається Законом “Про мови в Україні”, іншими законодавчими актами України в цій сфері, міжнародними договорами й угодами, ратифікованими Україною”.

У Законі України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” від 16 листопада 1992 р. зазначено, що “друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою, а також іншими мовами” (ст. 4).

Документ “**Основи законодавства України про культуру**” від 14 лютого 1992 р. декларує:

“Функціонування мови в сфері культури визначається законодавством України про мови. Держава піклується про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує рівні права й можливості використання в сфері культури мов усіх національних меншин, що проживають на території України” (ст. 4).

На користь української мови свідчить **Закон України “Про телебачення й радіомовлення”** від 21 грудня 1993 р.:

“Телерадіоорганізації здійснюють мовлення державною мовою. Мовлення на певні регіони може також здійснюватися мовою національних меншин, які компактно проживають на певній території. Мовлення на закордонну аудиторію здійснюється українською та відповідною іноземною мовою” (ст. 9).

Аналогічне положення міститься й у **Законі України “Про рекламу”** від 6 липня 1996 р.:

1. *“Мова реклами визначається Законами України “Про мови в Україні”, “Про інформацію”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення й радіомовлення”, іншими законодавчими актами України в цій сфері, міжнародними договорами й угодами.*
2. *Зареєстровані у встановленому порядку товарні знаки, логотипи можуть наводитися мовою оригіналу” (ст. 6).*

Нарешті, **Закон України “Про видавничу справу”** від 5 червня 1997 р. постановляє:

“У видавничій справі мова використовується відповідно до статті 10 Конституції України, Закону України “Про мови в Україні” та інших законодавчих актів України. Вся друкована продукція, призначена для службового й повсякденного використання (бланки, форми, квитанції, квитки, посвідчення, дипломи й т.п.), яку розповсюджують через державні підприємства, установи й організації, видається державною мовою. Держава заохочує підготовку, виготовлення й поширення друкованих видань державною мовою й мовами національних меншин, що проживають в Україні.

Дотримання державної політики у видавничій справі забезпечують відповідні органи виконавчої влади”.

Останній з ухвалених Верховною Радою законів щодо регулювання сфери культури – “Про кінематографію” – взагалі не містить посилань на Закон “Про мови в Українській РСР”, обмежуючись загальною декларацією: “Застосування мов у галузі

кінематографії здійснюється відповідно до статті 10 Конституції України” (ст. 6). У принципі, ця стаття разом зі ст. 22 Закону, що встановлює квоту для демонстрування фільмів національною мовою в 30% національного екранного часу, могли б гарантувати відповідний статус державної мови на екранах. Однак навряд чи ця вимога нині здійсненна, беручи до уваги реальний стан національного кіновиробництва.

Нарешті, відповідно до Закону “Про місцеве самоврядування в Україні” у редакції від 27 травня 1997 р. (ст. 26, п. 50), до виключного відання сесій сільських, селищних і міських рад належить: *“вирішення відповідно до закону питання про мову (мови), якою користуються у своїй роботі рада, її виконавчий орган і яку використовують в офіційних оголошеннях”*.

3.2.3 Досвід реалізації положень Закону “Про мови в Українській РСР”. Проблеми мовної політики України

Базис для майбутніх загострень мовного питання було закладено в не досконалості положень Закону «про мови в УРСР». Сьогодні цей закон практично вичерпав себе, і не здатен захищати розвиток української мови.

Досягнутий у жовтні 1989 року “мовний компроміс” до певного часу зарекомендував себе як дієвий. “М’яке” мовне законодавство (набагато ліберальніше, ніж у багатьох пострадянських і західних країнах), разом з ухваленими Верховною Радою Декларацією прав національностей (1991 р.) і Законом “Про національні меншини в Україні” (1992 р.) дали змогу уникнути суттєвого напруження на мовно-національному ґрунті, наслідки якого для України в 1992–1993 роках були б непередбачуваними.

Суттю компромісу стало те, що формально проголосивши, услід за Конституцією, українську мову єдиною державною мовою на всій території республіки, Закон де-факто надав російській мові статусу другої офіційної мови, закріпивши низкою статей (ст. 6, 10, 13, 14, 25, 27, 30, 31, 34) абсолютно рівний формальний статус російської та української мов у багатьох важливих сферах і забезпечивши право громадян користуватися будь-якою мовою у всіх випадках спілкування з державними органами, у судочинстві, за отримання юридичної допомоги та ін.

Однак нині цей закон практично вичерпав себе. Він уже нездатний захищати дальший розвиток української мови, її утвердження в усіх сферах громадського життя.

3.3 Актуалізація мовного питання.

Відсутність державної політики у мовній сфері робить мови заручниками політичної кон'юнктури

Проблема мови не надумана: кожен день без адекватної мовної політики – це день величезних втрат для економіки й культурної індустрії

Головним чинником, що вплинув на загострення мовної проблеми в 2004–2006 роках, стало посилення політичної конкуренції на президентських виборах 2004 року й парламентських виборах 2006 року.

Перебільшене питання мови – це один з пунктів (“російська проти української”), за якими можна ідентифікувати позицію виборців і мобілізувати їх.

З ініціативи Партії регіонів низка місцевих рад у східних областях оголосили про надання російській мові статусу регіональної, що змінювало режим використання мов на певній території. Таким чином, партія продемонструвала Президентові, що без її участі в центральній владі буде складно домогтися керованості у східних і південних регіонах країни.

Загальна демократизація політичної ситуації в Україні призвела до того, що врегулювати цю проблему адміністративними важелями нова влада не може, однак і демократичні методи вирішення мовної проблеми, які полягають у чіткому правовому регулюванні мовної сфери, відсутні.

3.3.1 Ознаки актуальності мовної проблеми

- *Економічні втрати*: більша частина культурного й інформаційного ринку країни належить російським виробникам, яких підтримує російська держава. Зроблена в Україні українсько- та російськомовна продукція виявляється неконкурентоспроможною.
- Скорочення зон вживання української мови в деяких сферах громадського життя.
- Мовна політика не може адекватно забезпечити підтримку інтеграції України у світовий інформаційний простір, у світові ринки праці.
- *Відсутність послідовної мовної політики стає зручним інструментом політичної боротьби* й загострення ситуації для зацікавлених груп.

3.3.2 Причини проблеми

- Сучасна державна мовна політика побудована на заборонах і не забезпечена політикою підтримки зацікавленості людей і організацій у розвитку української мови.
- Мовна політика фрагментарна, заідеологізована, непослідовна й непрагматична.
- Немає реальної протидії російському впливу у сфері мовної політики.
- Немає адекватних інструментів виміру, оцінки та корегування впливу англійської мови, як основної мови глобальних культурних та економічних перетворень.
- Мовна проблема не стала предметом аналізу політики й широкого обговорення.

3.4 Європейський досвід вирішення проблеми.

Збалансована та прагматична мовна політика – основа успішної економіки

Мовна політика ЄС відводить мовам ключову роль у досягненні стратегічної мети, встановленої для ЄС під час засідання Ради ЄС у Лісабоні 2000 року – стати найбільш конкурентоспроможною й динамічною економікою знань (knowledge-based economy) у світі до 2010 року.

3.4.1 Засади мовної політики ЄС

Мовна політика ЄС полягає в заохоченні багатомовності всіх громадян ЄС. Зокрема мовна політика заохочує їхню здатність спілкуватися, крім рідної, двома іноземними мовами.

Така політика покликана сприяти підвищенню конкурентоспроможності громадян ЄС на ринках праці всередині ЄС (багатомовного утворення за своєю суттю) і міжнародних ринках праці.

Роль інститутів Європейського Союзу полягає не в тому, щоб підмінити діяльність країн-членів, а в підтримці й посиленні їхніх дій.

Фінансовані ЄС програми активно сприяють лінгвістичній розмаїтості й вивченню мов, але вплив ЄС у цій сфері обмежено, оскільки зміст освітніх систем залишається у віданні країн-членів.

3.4.2 Офіційні мови країн – членів ЄС

Щодо офіційних мов ЄС, мовна політика містить прихований принцип: кожна країна-член може запроваджувати на рівні ЄС одну офіційну мову (“одна країна – одна мова”).

Водночас цей принцип не впливає на гнучкість позиції ЄС стосовно “офіційного” статусу певних мов на рівні ЄС, або статусу мов всередині країн членів.

Так у Фінляндії дві офіційні мови. Фінська є першою (93 відсотки 5 мільйонного населення країни використовують її). Інша офіційна мова, Шведська, використовується 6-ма відсотками громадян, що водночас володіють і фінською.

3.4.3 Регіональні мови та мови меншостей в ЄС

Іспанський та Ірландський уряди здійснювали перші кроки для отримання статусу «офіційних мов ЄС» для Баскської, Каталано-Валенсійської (Catalan-Valencian), Галіційської (Galician) та Ірландської мов.

Це привезло до зміни позиції ЄС стосовно офіційних мов.

Сьогодні офіційне використання таких мов санкціонується та базі адміністративних домовленостей між Радою Європи та відповідною країною-членом.

- **Мови меншостей в ЄС.**

Офіційно визнана мова меншості часто плутається з офіційною мовою. Водночас, мова, що офіційно визнана державою, викладається у школі, та використовується в офіційному спілкуванні не обов’язково є офіційною мовою держави. Наприклад, Ladin або Сардинська в Італії та Mirandese в Португалії є офіційно визнаними мовами меншості, а не офіційними

мовами в повному сенсі.

- Крім 20 офіційних мов ЄС, існує близько 60 розповсюджених на території ЄС мов, а також мови емігрантських громад.
- Саме різноманіття визначає сутність ЄС: це не “плавильний казан”, у якому розбіжності нівелюються, а загальний дім, у якому різноманіття вітається, сукупність “рідних мов” є джерелом успіху й мостом до згоди.

3.4.4 Мова як втілення культурної ідентичності в культурній політиці ЄС

Стаття 22 Хартії Фундаментальних Прав ЄС проголошує, що ЄС з повагою ставиться до культурного, релігійного та мовного розмаїття. В рамках цього бачення, мова розглядається, як найбільш яскраве вираження культурної ідентичності.

Стаття 21 Хартії забороняє дискримінацію на мовному ґрунті. Таким чином, на рівні з повагою до особистості, відкритості до інших культур, толерантністю та терпимістю, повага до мовного різноманіття (respect for linguistic diversity) є ключовим ціннісним орієнтиром ЄС

Вивчення тенденцій мовної політики ЄС свідчить, що вона спрямована на об'єднання ціннісної орієнтації політики ЄС із рішенням прагматичних завдань збереження мобільності й конкурентоспроможності робочої сили.

Відповідно, особливу увагу приділяють поєднанню ґрунтовних змін у формальному мовному утворенні з розгортанням паралельних можливостей для освіти впродовж життя для всіх громадян ЄС.

3.5 Рекомендації

3.5.1 Варіанти політики

Існує два стратегічних варіанти мовної політики:

1. *Залишити як є. Російська мова витисне українську, англійською мало хто володітиме, Росія матиме важіль політичного впливу.*
2. *Розробити й реалізувати державну політику на основі європейського досвіду. Українську підтримають як державну мову, охоронятимуть як “репресовану” мову. Англійська, російська та інші мови входитимуть в освітній набір, український культурний продукт підтримуватиме держава.*

3.5.2 Пропозиції

Якщо спиратися на європейський досвід, у мовній політиці мають домінувати такі принципи:

- Одна державна мова як офіційна.
- Захист мов, які мають тенденцію до скорочення сфери вживання, передусім української.
- Заохочення багатомовності громадян (інструменти формальної й неформальної освіти) як основа економічного розвитку.

Умовою виходу з глухого кута протистояння двох мов повинно стати перенесення наголосу з політичної конкуренції на державну політику.

Основна умова мовної політики – визнання української мови єдиною державною мовою, що означає забезпечення на всій території країни роботи й документообігу державних органів влади українською мовою. Для цього потрібно запровадити комплекс заходів, що гарантував би знання української мови державними службовцями. Українська мова повинна стати престижною та необхідною для кар’єри.

Другим основним положенням має бути розроблення й впровадження поняття про український культурний продукт. Саме його повинна підтримувати держава.

З-поміж іншого мовна політика України повинна виходити з таких прагматичних міркувань:

- Українська мова має здобути підтримку як основа для створення національного ринку інформаційних продуктів. Українськомовний користувач купуватиме українську музику, перекладений українською мовою фільм, комп’ютерну програму та ін.
- Утвердження української мови має відбуватися не за рахунок законодавчого обмеження російської мови. Метою політики з економічного погляду має бути сприяння становленню конкурентоспроможних українських виробників культурної та іншої інформаційної продукції. Основним інструментом може стати система податкових пільг українським виробникам україно- та російськомовної продукції (див. додаток «Канадський досвід вирішення проблеми мовного протекціонізму»).
- Навчання російській мові на додачу до української має здобути підтримку як одна з можливих конкурентних переваг українців на ринках праці СНД, засіб доступу до російської культури, засіб розширення українського культурного контенту й спадщини.

- Англійська мова має здобути підтримку в освіті як панівна мова у світовому інформаційному просторі, засіб доступу до міжнародних ринків праці, міжнародного культурного простору.
- Мови національних меншин мають розвиватися як засіб підвищення культурної розмаїтості, реалізації прав меншин.
- Інші іноземні мови повинні розвиватися залежно від регіональних економічних і соціальних зв'язків, а також забезпечувати ефективність і конкурентоспроможність місцевого населення (польська, італійська, угорська та інша мови).

Предметом мовної політики повинна стати не тільки традиційна культурна продукція. Особливу увагу варто приділити розвитку українського інтелектуального культурного продукту, українського сегмента інтернету, комп'ютерної програмної продукції та ін. Мовна політика повинна також стосуватися й таких сфер, як:

- друкована продукція;
- телепродукція;
- кінопродукція;
- музична продукція;
- театральна продукція;
- освітня продукція.

Все це потрібно підтримувати сучасними інформаційними технологіями.

3.6 Механізми здійснення Державної мовної політики

- Уряд та інші владні структури організують публічні консультації з питань мовної політики з усіма групами інтересів у всіх регіонах країни.
- На основі цих обговорень готуються законодавчі ініціативи та пропозиції щодо змін нормативних актів.
- Впроваджується громадський контроль за реалізацією положень Концепції завдяки створенню відповідних громадських рад на центральному та регіональному рівнях.

3.6.1 Рекомендований набір заходів щодо поліпшення мовної ситуації

- Головдержслужба впроваджує діючий механізм визначення рівня знання державної мови для всіх держслужбовців.
- Міністерство освіти і науки розробляє та впроваджує План дій щодо підвищення мовної компетенції громадян, передусім щодо вільного володіння державною мовою.
- Міністерство освіти і науки готує набір якісних підручників і навчальних матеріалів українською мовою, що відповідають європейським вимогам і можуть конкурувати з російськими виданнями.
- Міністерство культури й туризму впроваджує План дій щодо збереження мовної спадщини та підтримки виробників української культурної продукції.
- Уряд розглядає питання щодо потреби окремого державного органу, регулювання питань мовної політики або покладає ці функції з відповідними повноваженнями та ресурсами на один з органів виконавчої влади.

До бюджету закладають гроші на навчання державною мовою чиновників, мігрантів, закордонних українців.

4. Ключові аспекти освітньої політики в Україні

4.1 Попередні зауваження щодо стану та загального розуміння проблем освіти

4.1.1 Оцінка політики

Освіту реально не сприймають як ключову реформу на шляху до конкурентоспроможної та демократичної України. Освіта не працює на цю мету. Основний крок до її реформи – створити освітню політику, тобто залучити до процесу ухвалення рішень щодо розвитку освіти всі групи інтересів – уряд, політиків, національну еліту, бізнес, педагогів, працедавців, батьків, тих, хто навчається, та ін.

Держава не має ресурсів, щоб контролювати та фінансувати всю систему освіти, тому і потрібні освітня політика і нові правила гри. Треба чітко визначити, за що може відповідати тільки держава, і забезпечити ці функції, а решту віддати в інші руки. Реформу освіти неможливо і не потрібно робити зверху за всіма напрямками, головне – знайти та підтримати тих, хто прагне і має спроможність щось змінити.

Треба подолати стереотипи про те, що збільшення кількості людей з вищою освітою – благо. Нині система освіти виробляє один потрібний усім продукт – диплом державного зразка, що не має зв'язку з розвитком економіки знань. Доступ до вищої освіти вже забезпечено для всіх, але якісної освіти немає ні для кого.

Потрібна розгалужена система освіти впродовж життя, але за це ніхто не відповідає і

реально нічого не робиться. В освіті не ставляться завдання підготовки до проривної інноваційної діяльності, сучасний тип державних стандартів унеможлиблює це. У нас немає навчальних закладів, де можливо готувати для майбутнього. І це неможливо змінити косметичними ремонтами, входженням до Болонського процесу чи встановленням системи тестування. Вся система освіти працює на минуле.

В Україні освіту досі вважають однією з галузей народного господарства. У жорстких рамках такого розуміння її фінансують та оцінюють. Усі прихильники реформ захищають часткові зміни, не співвідносячи їх з рамками чи цілим.

Відповідальні за реформи хочуть здійснити певні зміни, але так, щоб не чіпати й навіть не обговорювати глибинних проблем. Думку тих, кого традиційно вважають такими, хто перебуває за рамками галузі, не враховують. Педагогічна спільнота для самозбереження чинить супротив реформам і будь-яким обговоренням, які можуть поставити під сумнів її спроможність діяти адекватно історичній ситуації та у підсумку – трансформувати її.

В Україні ще намагаються поєднати взаємовиключні тенденції: зберегти жорсткий державний контроль над освітньою сферою і побудувати відкриту систему освіти, адекватну потребам інформаційного суспільства. Саме від того, як буде вирішено проблему забезпечення якості української освіти, залежатиме те, чи стане вона двигуном розвитку українського суспільства.

Більшість пропозицій з реформування освіти виходять з припущення: якщо додати грошей і запровадити певні зміни у навчальні плани, забезпечивши урядовий контроль, то все в освіті відповідатиме і минулим досягненням, і вимогам часу.

Нині держава та частина професійної педагогічної спільноти наполягають на прерогативі усталених форм навчання. Форми підготовки втискують у прокрустове ложе відповідних критеріїв оцінки та форм організації. Така політика здатна спричинити відставання країни або бунт нових форм, який змете старі форми, у тому числі й життєво важливі для суспільства та самої сфери освіти. Часу на перебудову освіти історія відвела нам не так багато.

4.1.2 Варіанти політики

На наш погляд, завдання полягає в тому, як домогтися, аби всі інтереси щодо освіти були представлені та розглянуті під час підготовки стратегій і окремих політичних рішень, аби у процесах реалізації освітніх програм і проектів були реалістично та результативно вибудовані відповідальності та враховані ресурси різних дійових осіб.

Чи можна цього досягти, якщо:

- всю підготовку рішень, ресурси та відповідальність зосередити в одному місці, у державній системі управління;
- створити механізм публічного обговорення, розподілу завдань і відповідальності між різними учасниками освітнього процесу.

Нині у світі немає розвинених у галузі освіти країн, в яких використовувався б перший варіант. Є різний ступінь впливу держави на освіту, але жодна держава вже не має фінансових та управлінських можливостей ефективно й результативно забезпечувати весь комплекс належних умов.

Якщо прийняти перший варіант, то потрібно розуміти, що інтереси та завдання освіти неминуче буде урізано та редуковано до того набору, який є підвладним і відповідає можливостям та інтересам державного апарату.

Прийняття другого варіанта пов'язано з цілою низкою складнощів – відсутністю традиції публічності, управлінських кадрів з відповідними вміннями, наявністю переконаності, що

освіта – окрема галузь, яку опікує держава та якою управляють фахівці, потребою формувати механізм освітньої політики.

Однак сама реалізація другого варіанта вже є кроком до формування суспільства, яке навчається, і закладенням наріжного каменя механізму постійної трансформації освіти у відповідь на виклики історії.

На наш погляд, особливу увагу в цьому контексті привертають такі питання освітньої політики:

- Який актуальний стан української освіти (проблеми, здобутки)?
- Які актуальні теми освітньої політики в Україні?
- Як здійснюється освітня політика в Україні?
- Які цілі та завдання освітньої політики декларує Міністерство освіти і науки (концепції реформування, розвитку освіти)?
- Які очікування громадськості (груп інтересів, бізнесу)?
- Які альтернативи політики (погляди на проблеми, варіанти вирішення громадськістю, альтернативний досвід освітніх реформ та ін.)?
- Які варіанти освітньої політики: бачення різних груп інтересів?

4.2 Глобальна рамка: як здійснюється освітня політика у світі

4.2.1 Базові тенденції

- **Освіта стає рушієм економічного розвитку**, привабливим сектором економіки з погляду інвестицій.
- **Система освіти та перепідготовки супроводжує людину впродовж всього життя** (life-long learning), визначає соціальну динаміку, забезпечує капіталізацію людського ресурсу (для чого потрібно створювати системи вільної конвертації освітніх ресурсів, як-от ECTS, EQF, які спроможні забезпечувати освітню мобільність).
- **Зниження народжуваності та зростання тривалості життя** – чинники, що сприяють суттєвим демографічним змінам і підвищенню потреби в безперервній освіті. Це явище найбільш яскраво проявляється у європейських країнах “Групи восьми”. У цьому контексті зміна демографічної ситуації є одним з основних чинників, що визначають потребу в додаткових інвестиціях у технології та людський капітал, аби оновлення знань відбувалося не тільки через молодь, а й через людей будь-якого віку (система безперервної освіти life-long learning)¹.
- **Зростає потреба освіти мігрантів**. Освіта є одним з основних механізмів соціальної інтеграції дедалі більших потоків мігрантів. Освічені мігранти можуть стати людським ресурсом Заходу, який “старіє”. “Соціально-економічний добробут у XXI столітті залежить від спроможності країн забезпечувати освіту *всіх членів суспільства*, аби дати кожній людині можливість бути успішним у світі, що стрімко змінюється”².
- **Збільшення розриву в рівні освіти населення та темпах зростання освітніх послуг** (якісно та кількісно) між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються.
- Відбувається процес **глобалізації освітньої мережі**, формуються транснаціональні освітні корпорації, **міграція студентів** відбувається у світовому масштабі. Одним з

¹ N. Barr, *Higher Education Funding*, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 20, No. 2, 2004.

² “Освіта для інноваційних суспільств у XXI столітті”. Саміт “Групи восьми”, Санкт-Петербург, 16 липня 2006 року.

найважливіших завдань можна вважати розвиток єдиного освітнього простору, що забезпечує мобільність людей і культурно-освітній обмін, а також надання населенню доступу до єдиного освітнього простору.

- **Нейтралізація різних освітніх стандартів.** Відмінності в освітніх стандартах, прийнятих різними освітніми державами (ступені та рівні освіти, система вчених ступенів, підходи до оцінки знань і компетенцій, освітнє законодавство та ін.), уповільнює розвиток єдиного освітнього простору. Виникає реальна потреба зіставності національних даних про освіту, розробки та визнання міжнародних стандартів освітньої статистики.

4.2.2 Проблеми освітньої політики країн “Групи восьми”

- Збільшується **розрив між реальним і належним для сучасної економіки рівнем знань і навиків випускників** шкіл у сфері математики, природознавства та інформаційних технологій.
- **Системи шкільної та початкової професійної освіти не забезпечують випускників** (у масовому порядку) **навичками** (компетенціями), що виходять за рамки базових знань (до них належать, наприклад, навички вирішення практичних проблем, здатність самостійно освоювати нові інструменти та працювати у групі, навички пошуку й обробки інформації).
- І у шкільній, і у професійній освіті загострюється **брак висококваліфікованих вчителів**, здатних оперативного оновлювати зміст і методи навчання. Організація інститутів освіти, що склалася, не забезпечує припливу спроможних і енергійних людей у цю професію.
- **Системи вищої освіти** (за винятком США) **не включені у національні та глобальні інноваційні системи, слабо пов’язані з ринками праці**, що, своєю чергою, призводить до недостатнього фінансування цього сектору. Один з наслідків цього – браку людських ресурсів у сфері наукових досліджень і технологічних розробок.
- Всередині країн “вісімки” зростає **нерівність у доступі різних соціальних і етнічних груп до якісної освіти**, до сучасних знань і технологій (особливо – до інформаційних і комунікаційних технологій). Проблемою для країн “вісімки” стає і відставання інших країн у доступі до цих технологій, адже якість мобільної робочої сили знижується глобально.

4.2.3 Ключові завдання освітньої політики³

- Як зробити освіту адекватною глобальному інноваційному процесу, який визначає основні тренди економічного зростання у сучасному світі?
- Що потрібно зробити для зростання якості освіти – в контексті глобальних ринків праці і вимог економіки, що базується на знаннях?
- Як оптимізувати зусилля країн для вирішення проблеми доступу до якісної початкової освіти у найбідніших країнах світу?
- Яким чином освітня політика повинна бути використана для соціально-культурної та професійної адаптації мігрантів до складу суспільств, що приймають?

4.2.4 Ключові напрями дій⁴

- Заохочувати політику та інвестиції у сферу освіти, що сприяють розвитку різноманітних, ефективних, стійких і таких, що забезпечують високоякісну освіту,

³Саміт “Групи восьми”, 2006 рік, <http://g8russia.ru/agenda/education/problem/>.

⁴ Декларація міністрів освіти на саміті “Групи восьми”, “Освіта для інноваційних суспільств у XXI столітті”, 17 липня 2006 року, <http://g8russia.ru/docs/12.html>.

вищих навчальних закладів.

- Заохочувати неперервне навчання на основі принципів Хартії Кельнського саміту “Групи восьми” (“Цілі та завдання навчання впродовж усього життя”) з тим, щоб дати людям змогу адаптуватися до змін, максимально розширити професійні навички та знання, а також відігравати активну роль у суспільстві та професійній кар’єрі.
- Співпрацювати з приватним сектором для розширення мережі наукових досліджень з метою накопичення знань, стимулювання інновацій і забезпечення швидкого просування нових технологій на ринок.
- Під час розроблення політики у сфері освіти та трудових ресурсів враховувати думку спільноти підприємців, вищих навчальних закладів та організацій.
- Розширювати обміни в науково-технічній та інших сферах на всіх рівнях освіти та сприяти глибшому розумінню закордонних систем кваліфікацій і результатів навчання.
- Сприяти впровадженню високих стандартів, особливо у сфері вивчення математики, природничих наук, технічних прикладних наук та іноземних мов, на всіх рівнях освіти, а також підтримувати залучення висококваліфікованих викладачів у ці критично важливі сфери.
- Сприяти соціально-економічній інтеграції іммігрантів у країнах і суспільствах, що приймають, використовуючи освіту як один з ефективних засобів досягнення цієї мети.

Відбувається новий етап еволюції, коли кожна з країн, обравши стратегію, спрямовану на розвиток якісної та водночас доступної освіти, що задовольняє вимоги різних верств населення і забезпечує інновації в економіку, має шанс на входження до групи лідерів. Ця ситуація видається вкрай сприятливою для України, яка, маючи потужний інтелектуальний потенціал, може, доклавши достатньо зусиль, увійти до числа лідерів. Однак часу на це обмаль.

4.3 Україна: проблеми освіти

4.3.1 Позитивні зміни та нові можливості⁵

Шкільна освіта

- **Збільшилися державні видатки на освіту** (до 2010 року на рівні 10% бюджету).
- **Завершення інформатизації загальноосвітніх установ** (2007 року планується завершення комп’ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів, а 2008 року – підключення до інтернету).
- **До 2009 року – перехід до загальнонаціонального зовнішнього тестування випускників шкіл.**
- **Участь України у міжнародному порівняльному дослідженні математичної та природничої освіти школярів 4-х і 8-х класів, за проектом TIMSS.** Це наймасштабніший проект у галузі освіти, який досліджує якість освіти у 67 країнах світу.

Професійно-технічна освіта

- 2006 року ПТНЗ отримають 487 навчально-комп’ютерних комплексів.
- В Україні діє наказ міністра освіти і науки “Про проведення експерименту із запровадження професійно-технічних програм у освіті” – створюються програми, що більше враховують потреби ринку праці.

Вища освіта

В Україні функціонує 920 вищих навчальних закладів. З них 570 – технікуми та коледжі,

⁵ Згідно з інформацією Міністерства освіти і науки України: прес-конференція міністра освіти і науки С. Ніколаєнка. Тема: стратегія розвитку освіти в Україні, 25 лютого 2006 року, http://www.mon.gov.ua/newstmp/2007/05_02/doc.doc.

350 – університети й академії, серед яких 236 закладів – державної та комунальної власності.

- Впроваджується Болонська реформа: трирівнева структура вищої освіти, кредитно-модульна система (здійснення реформи заплановано до 2010 року).
- З 2000 року позитивна динаміка чисельності молодих наукових кадрів – з 13 тис. до 17,6 тис. осіб 2006 року.
- У середньому випускається близько 3 тис. аспірантів і 150 докторантів.

4.3.2 Цілі державної освітньої політики

Шкільна освіта

- **Головна мета – створення доступної якісної освіти.**
- **Створення освітніх округів.** Освітні округи формуються за модульним принципом. До них входять дитячі садки, школи, музичні школи, різні клуби. Апробація пройшла у восьми областях: Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Львівській, Миколаївській, Рівненській. За результатами експерименту, який тривав півтора роки, наказом Міністерства освіти і науки затверджено положення про “освітні округи”.
- **Впровадження системи профільного навчання у старшій школі.** Відповідно до Закону “Про загальну середню освіту”, вже через чотири роки старша школа має стати повністю профільною. На вирішення завдань нового навчання спрямовано “Комплексну програму забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін”. Програмою передбачається здійснення наукових досліджень і методичних розробок, налагодження виробництва і проведення експериментальної апробації нових і модернізованих засобів, їх поставки, технічного обслуговування та надання методичної допомоги щодо використання в навчальному процесі. Вже розпочалась апробація навчального обладнання для кабінетів фізики в 62 навчальних закладах країни.
- **Реалізація Державної програми “Школа майбутнього”.** У перспективі в Україні буде створено близько тисячі таких шкіл (найближчим часом у Донецьку, Києві, Кіровограді, Тернополі, Херсоні). Передбачається інформатизація навчального процесу, створення шкільної друкарні, телецентру, інша організація виховної роботи; ліквідація зрівнялівки в заробітній платі: оплата не за години роботи педагогів, а за той рівень знань, який отримали учні; у класах – не більше двох десятків дітей. Такі школи стануть майданчиками для апробації педагогічних інновацій. Працюватимуть у них не лише педагоги, а й вчені АПН і навіть НАНУ. На першу ялтинську “Школу майбутнього” в бюджеті 2007 року закладено 10 млн. грн. Крім того, залучатимуть кошти, які виділяє Світовий банк у рамках проекту “Рівний доступ до якісної освіти”.

Вища освіта

“Повернути науку у ВНЗ”

- **Повернути наукові дослідження в університети.** Наукові дослідження в університетах повинні відігравати ключову роль у механізмах прискореного економічного розвитку України.
- **Входження в європейський науково-освітній простір.**

Держава розпочинає реформу вищої освіти (яка багато в чому повторює модель розвитку освіти та науки в ЄС), що здійснюватиметься у три етапи до 2010 року:

- **Запровадження рейтингової системи ВНЗ.**
- **Поділ усіх ВНЗ на три групи:** дослідницькі університети (підготовка магістрів і

докторів наук, проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень), перехідні університети (підготовка бакалаврів, магістрів і докторів наук, проведення наукових досліджень на загальнонаціональному рівні), університети професійної підготовки фахівців (підготовка бакалаврів і магістрів, а також проведення наукових досліджень в окремих сферах).

- **Внесення змін до 39 статті Закону “Про вищу освіту” щодо нового порядку створення, реорганізації та ліквідації ВНЗ. У результаті відбудеться підпорядкування всіх вищих навчальних закладів одному центральному органу виконавчої влади – Міністерству освіти і науки (МОН)⁶.**

Плани МОН видаються дуже привабливими, але існує велика ймовірність того, що вони не будуть виконані. Вони не зачіпають найголовнішого – системи управління освітою та відсутності зрозумілої публічної політики щодо освіти.

4.3.3 Принципові проблеми

Надмірна централізація управління освітою

Освітню політику в Україні централізовано здійснюють державні установи та розглядають здебільшого саме як сферу компетенції держави, як галузь. Вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої та фахової підготовки в Україні встановлюють Державні стандарти освіти. Державні стандарти освіти розробляє МОН з кожного напрямку підготовки (спеціальності) для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів (приміром, див. додаток «Видання навчальної літератури в Україні).

Це зумовлює блокування інших форм організації освітньої політики: ширшої участі в освітній політиці громадськості, працедавців, асоціацій, розвитку самоорганізації освітньої сфери загалом.

Неефективні механізми управління якістю освіти

“Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою виконання міжнародних норм і національного законодавства щодо реалізації прав громадян на отримання освіти”⁷. Колишні принципи якісної освіти та механізми, розроблені для її забезпечення, були призначені для централізованої планової індустріальної економіки й не можуть ефективно працювати за умов ринкового інформаційного суспільства. Неякісна освіта не готує добрих фахівців і наукових співробітників, тобто втрачає популярність і не спроможна залучити інвестиції, тобто не має ресурсів для самостійного розвитку. Тому саме від того, як буде вирішено проблему забезпечення якості української освіти, залежатиме, чи зможе воно стати двигуном української економіки.

Проблема забезпечення якості комплексна і стосується таких сфер, як система управління освітою, автономія освітніх закладів, проблеми корупції.

Станіслав Ніколаєнко зауважив, що “якість української освіти недостатня”. Міністр вважає, що українська школа великою мірою за змістом і структурою відповідає періоду “аграрно-індустріального розвитку країни приблизно середини ХХ століття”. Він зауважив, що нині багато з того, “що вивчають наші діти, було створено ще для ери паперу й олівця”. “Ми серйозно відстаємо від багатьох передових країн”, – наголосив міністр. Він закликав парламент разом з урядом зробити все для поліпшення ситуації в освітній сфері⁸.

⁶ <http://mynews-in.net/news/education/2007/01/25/1112674.html>.

⁷ Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті.

⁸ <http://www.glavred.info/archive/2007/01/09/115340-16.html>.

Проблема недостатнього фінансування освіти та забезпечення її доступності

Навіть за умов суттєвого збільшення державних видатків на освіту коштів на її нормальне функціонування не вистачає. Нині жоден уряд у світі не здатен власними коштами забезпечити громадянам якісну та доступну освіту. Високі видатки на освіту мають поєднуватися з надходженнями від ділових кіл і громадськості. Для держави це означає “всебічне стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти та оплати освітніх послуг”⁹.

Проблема суспільної підтримки потреби системних змін

- Питання освіти, як це властиво індустріальному суспільству, розглядали як парафію інтересів і клопоту окремої галузі. Вони не були предметом політики, тобто боротьби інтересів різних суспільних груп.
- Тому існує потреба забезпечити перехід від прихованих управлінських рішень до створення освітньої політики держави.
- Держава створює умови для регуляції боротьби інтересів щодо освіти, а не впроваджує силою рішення апарату.
- Тобто мета й умови системних змін у сфері освіти повинні стати предметом публічних обговорень у рамках процедур публічної політики.

Проблема відсутності державної стратегії

- Щоб регулювати боротьбу інтересів держава повинна мати публічно підтримані та всім відомі цілі суспільної трансформації освіти (цілі викладено у “Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті”), визнані критерії просування до окресленої мети, нормативну систему, яка сприяє її досягненню.
- Зараз ще не створено таких засад державної політики, які давали б змогу реально здійснювати трансформацію освіти. У державних документах усі слова правильні, але нормативного й управлінського підкріплення вони не мають, і більшість фахівців сприймають їх як декоративне прикриття для збереження наявного стану.
- Не визначено, яка модель освіти актуальна для України. Ще не відомо, про становлення якої з моделей освіти (див. додаток «Яка модель освіти актуальна для України») йдеться в Україні. Якщо йдеться про “якісну та доступну” освіту, то потрібно врахувати, що в різних моделях освіти формується абсолютно різна якість і різна доступність; освітні технології різні, як і ціна (різні фінансові інструменти). Найбільш економічна – індустріальна модель. Її і було задумано як дешеву, коли виникла потреба у масовій підготовці. Дорожча – модель супермаркету, появу якої спровокував надлишковий ресурс університетів. А найдорожчі – ремісницький і проектний заклади. Один – через штучну підготовку, інший – через складність навчального процесу. Якщо йдеться про фінансові інструменти освіти, то варто врахувати, що за різних моделей працюють різні фінансові схеми. На прикладі відмінності між нормативно-поосібним фінансуванням та іменними фінансовими зобов’язаннями зрозуміло: те, що буде добрим для елітного закладу, не пасуватиме масовому. Що стосується української освіти, то незрозуміло, яку освітню систему, замість або поруч з індустріальною, розбудовують в Україні.

•

Проблема принципової неможливості здійснити системні зміни швидко та водночас

- Системні зміни не можуть в умовах демократичної держави здійснюватися згори водночас за всіма регіонами та напрямками – для цього потрібен потужний апарат; такі реформи успішно здійснювали імператорська Японія або сталінська Росія, у сучасній Україні це неможливо.

⁹Там само.

“...міністра, який візьметься реально реформувати вітчизняну освіту, проклинатимуть сучасники і, можливо, лише через 20–30 років оцінять нащадки”¹⁰.

- Тому реформи повинні мати довгострокову стратегію, а це означає послідовну стратегію крок за кроком, яка починається зараз і послідовно розгортається, а не відкладена до кращих часів.
- Проблемою є відсутність у системі управління картини цього послідовного розгортання, виписаних інструментів, скоординованих планів, а не правильних слів про далекі цілі (“Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті” зафіксувала орієнтири розвитку, але просування до них відбувається вкрай повільно).
- Реальні зміни можуть бути започатковані тільки в локальних точках. Досвід цих змін згодом може перейти в рекомендації та нормативні документи, але наявна нормативна база стримує саму можливість системних змін в окремих навчальних закладах.
- Держава не має ресурсів на системні зміни, але й не сприяє створенню інших ресурсів, наприклад, інвестицій, підприємницьких проектів, технічної допомоги.
- Ця проблема не є такою гострою для розвинених країн, адже вони еволюційно навколо академічних навчальних закладів створювали різні дослідницькі, технологічні та управлінські підрозділи. А ми завжди намагалися створити чисті й уніфіковані форми організації освітніх закладів і тому втрачали набуте й не давали розвитку новому.

Проблема хаотичних або часткових змін в освіті

- Зміни в системі освіти реально відбуваються завдяки або всупереч наявним нормам.
- Ці зміни відбуваються всередині системи і скоро припиняються або вносять суперечливість у зміст і форми освіти.
- Продовження практики новаторських окремих і часткових змін крім руїни ні до чого доброго не призведе.
- Зміни можуть відбуватися й оцінюватися в рамках загального бачення та критеріїв, а не як окремі рухи в різних напрямках (цю роль не виконує “Національна доктрина розвитку освіти України XXI столітті”, бо вона сама є клубком суперечностей).
- У цьому ми бачимо загрозу для розвитку освітньої сфери – вона стагне або буде зруйнована як система.

Проблема збереження освітньої спадщини та здобутків

- Освіта – дуже консервативна сфера, і її історична роль полягає у збереженні культурних надбань.
- В українській освіті є багато досягнень, особливо в царині природничих наук, яку не тільки треба зберегти, а й зробити засобом розвитку та інструментом фінансового успіху.
- Системна зміна не означає, що з’являється щось принципово нове, і все старе викорінюється. Системна зміна означає тільки зміну відносин у системі через появу нових процесів або функцій, про які сказано вище.
- Тому потрібна велика робота з аналізу того, що треба обов’язково зберегти як

¹⁰ Громовий В. “Як навчити ходити стоніжку, або Школа як надлишково керована організація” // Дзеркало тижня. – № 45 (624) 25 листопада – 1 грудня 2006 року, <http://www.dt.ua/3000/3300/55165/>.

напряму, підхід, предмет або методу, а що змінити. Наприклад, у США існує дуже успішний коледж Св. Якова, який працює на засадах середньовічного університету, а його випускники працюють у найсучасніших системах управління.

Проблема підтримки власного контенту освіти

- У сучасних глобальних освітніх мережах є дві можливості існування – як канал для трансляції чужого змісту або як вузол для розроблення та поширення власного. Реально будь-яка сучасна освітня система перебуває в обох станах. Ідеться передусім про пропорції.
- Умова розроблення власного змісту – наявність у системі освіти власних досліджень, проектів і технологічних розробок.
- Українська освіта, входячи у міжнародні мережі, може реально втратити власний контент і, відповідно, власну роль через слабку представленість у сучасній освіті нових досліджень, проектів і технологій.

4.3.4 Проблеми окремих галузей освіти

Шкільна освіта

- Школи фінансують не відповідно до єдиних нормативів витрат на навчання одного учня, а за принципом “стільки-то коштів бюджет району виділить, а решту директор школи має взяти де завгодно”¹¹.
- Керують шкільною освітою тільки державні структури – управління освіти. Освітнім асоціаціям і громадським радам дозволено лише імітувати елементи громадянського суспільства; доступу до фінансових ресурсів регіону, міста, селища вони не мають.
- Підручники. Законодавчо визначено жорстку відповідність освітніх стандартів – навчальних програм і змісту підручників. У освіті можуть застосовувати тільки підручники з дозвільним грифом МОН. Тому жодні експериментальні або європейські підручники не будуть допущені до навчального процесу. Міністерство має повний контроль за допущеними до школи підручниками.
- **Неякісний менеджмент шкіл.** Здебільшого директори шкіл, керівники районних, обласних управлінь освіти не є менеджерами освіти.
- **Тіньова економіка у школах.** Школа, як і раніше, не має реального статусу автономії. Річний кошторис будь-якої школи формують і затверджують без її участі. Оскільки кошторис взагалі не фінансує низки статей видатків, школу однозначно провокують на тіньову економіку.
- **Непопулярність педагогічних професій** (див. додаток «Зниження авторитету вчителів»)

¹¹ Шукевич Ю. “Економіка школи: пошук світла в тунелі безнадії” // Дзеркало тижня – № 2 (631) 20–26 січня 2007 року, <http://www.dt.ua/3000/3300/55619/>.

Професійно-технічна освіта

- Рівень професійно-технічної освіти відстає від вимог, які висуває постіндустріальне суспільство.
- Відсутній чіткий механізм збалансованості освітніх послуг і послуг ринку праці – у регіональному розрізі за низкою спеціальностей відбувається колосальне надвиробництво.

Вища освіта

- На державному рівні демонструється нехтування передовою університетською освітою. Відбувається ослаблення університетської науки, здійснюється спротив створенню єдиного освітньо-наукового інформаційного простору й інтегруванню його в європейський. Не реалізуються університетська автономія та академічні свободи. **Низькою якістю державного управління, відмовою від ефективного використання вищої освіти та професійної підготовки кадрів, уповільненням інноваційного розвитку бізнесу та власне інновацій можна пояснити “сповзання” України 2006 року з 68-го на 78-е місце у рейтингу глобальної конкурентоспроможності.**
- **Вже з 2006 року кількість місць держзамовлення перевищуватиме фізичну кількість випускників шкіл¹².** Це означає, що ВНЗ, які існують за рахунок контрактних грошей, скоро розваляться – людям не потрібно буде платити гроші, адже ВНЗ доведеться боротися за “живого абітурієнта”.

4.3.5 Структура рівнів освіти

- **Невирішене питання про ступеневість вищої освіти.** Нині багато ВНЗ готують бакалаврів, магістрів і спеціалістів – проміжну ступінь. До того ж в систему вищої освіти перейшли технікуми, що завжди вважалися середніми навчальними закладами. Внаслідок цього існують ще й молодші спеціалісти, спеціалісти, магістри. Створюється системна плутанина через накладання триступеневої європейської структури вищої освіти на радянську модель.
- **Навчальні програми підготовки магістрів не відповідають змістовним критеріям підготовки магістрів.** Це ті самі програми підготовки спеціалістів, але трохи розширені.
- **Програми підготовки докторів і кандидатів наук несумісні з європейськими програмами підготовки PhD.** Студенти в ЄС на програмах PhD вчаться набагато інтенсивніше, ніж на бакалавраті чи магістеріумі.

4.3.6 Проблеми управління

Збереження галузевої системи управління освітою.

Досі освіту вважають окремою галуззю народного господарства, що не дає змоги реально взаємодіяти з наукою (хоча освіта та наука перебувають під дахом одного міністерства – це два окремих світи), інноваційними структурами, бізнесом та ін.

Відсутність освітньої політики, тобто працюючих механізмів взаємоузгодження інтересів різних груп – працедавців, учнів, батьків, бізнесу, науки, корпорацій, міністерств і відомств, армії, територій і міст.

Відсутність узгодженої програми розвитку освіти.

Відсутня конкретна програма розвитку української освіти – національна доктрина вкрай розмита. Цілі для української освіти можуть бути визначені з урахуванням програми економічного розвитку України, фахівців для розвитку якої вона покликана

¹² Артеменко О. Вік живи – вік учись. Або про терміни і про суть // Дзеркало тижня. – № 24 (552) 25 червня – 1 липня 2005 року, <http://www.dt.ua/3000/3300/50405/>.

готувати. Програма розвитку має враховувати інтереси бізнесу та громадських організацій як безумовних учасників економічного розвитку України, а не формуватися суто на основі уподобань державних чиновників і учасників педагогічної спільноти.

4.3.7 Конфлікти інтересів, що потребують узгодження в рамках освітньої політики

Дуже грубо ці інтереси можна сформулювати таким чином:

Уряд

Вирішення стратегічних завдань держави, забезпечення соціального спокою, полегшення бюджету від тягаря великих видатків на освіту.

Бюрократія

Керованість системи.

Національна еліта

Забезпечення лідерства суспільства, нації у глобальному світі. Забезпечення відтворення еліти.

Міжнародні організації (Світовий банк, ЄБРР, міжнародні фонди...)

Забезпечення за рахунок освіти соціального миру, поширення західних цінностей.

Великий бізнес і транснаціональні корпорації

Залучення інвестицій у освітній бізнес і зростання доходів від нього, розвиток ринку освітніх послуг, здатність випускників працювати на корпорації.

Працедавці

Забезпечення ринку праці надлишком кваліфікованої робочої сили.

Професійні групи

Збереження статусу та впливу професійних груп, відповідність освіти професійним нормам.

Педагогічна спільнота

Збереження та підвищення власної ролі в освіті, поліпшення матеріального забезпечення, протидія змінам, які вплинуть на соціальне становище членів спільноти чи змінять співвідношення груп всередині нього.

Педагоги-новатори

Запровадження у практику педагогічних інновацій, свобода у виборі методик навчання та підготовки.

Люди з обмеженими можливостями

Повноцінна інтеграція у соціальне життя та можливість соціальної кар'єри, індивідуалізовані засоби включення до освіти.

Етнічні групи

Відтворення національних мов і традицій, забезпечення належного місця етнічної групи у суспільстві.

Батьки

Доступність якісної освіти, перспективи добробуту для дітей, ефективність витрат на їхню освіту.

Діти

Цікаві форми навчання, можливість просуватися індивідуальним шляхом, можливості кар'єри.

Ті, хто шукає роботу та робить кар'єру

Ефективність витрат на перепідготовку, розмаїття можливостей, зв'язок між зусиллями на отримання нових вмінь і компетенцій та кар'єрою і доходами.

Жінки

Можливість отримання освіти за наявності дітей, дотримання гендерної рівності в освіті.

Люди з вільним часом

Можливість використовувати вільний час для особистого зростання, розширення горизонтів, цікавого дозвілля.

Навчальні заклади

Підвищення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, високий рейтинг, можливість впливати на освітню політику.

4.3.8 Проблеми управління якістю освіти

Адміністративні методи та надмірна централізація управління.

Звичка вирішувати питання управління у плановий, централізований спосіб, властивий колишній соціалістичній системі¹³. Досі існує і нерівність у становищі державних і приватних ВНЗ. Доти, доки МОН видаватиме ліцензії на надання освітніх послуг і головним результатом навчання буде диплом державного зразка, якість підготовки та самокерованість ВНЗ буде під загрозою (див. додаток «Основні механізми забезпечення якості в системі вищої освіти»).

Порушуючи принцип автономії вищих навчальних закладів, влада адміністративно призначає керівництво.

Неспроможність забезпечити індивідуальну освітню траєкторію студентів в умовах жорсткої стандартизації програм освіти (незалежно від форми власності освітнього закладу), яку здійснює МОН.

Передусім це стосується потреби дотримуватися під час реалізації відповідних навчальних програм державних стандартів вищої та професійної освіти, затверджених МОН. Тільки це (плюс знов-таки державна акредитація) дає ВНЗ змогу видавати випускникам так званий диплом державного зразка, який є єдино визнаним на всій території України. Варто зауважити, що державні стандарти вищої та професійної освіти розробляють навчально-методичні об'єднання в галузях знань (НМО), тобто представники науково-педагогічної спільноти ВНЗ. Однак основні параметри державних стандартів пропонує МОН, а остаточну версія, як сказано, також затверджує міністерство; **ВНЗ має право на внесення змін у обсяги дисциплін, які викладають, у межах 5% (10% за циклами дисциплін).** Достатньо жорстка регламентація навчального процесу, зумовлена потребою дотримуватися затверджених міністерством норм, великою мірою ускладнює співпрацю вітчизняних ВНЗ із закордонними, особливо в реалізації спільних навчальних програм.

¹³ Галковська Т. Розправа над «приватниками» чи боротьба з псевдоосвітою? // Дзеркало тижня № 21(600), 3–9 червня 2006 року, <http://www.dt.ua/3000/3300/53540/>.

Зміст освіти перебуває під виключним контролем держави.

Держава здійснює контроль освітніх закладів не тільки на рівні відповідності технічним нормам, а й контролює сам зміст освітніх курсів на предмет їхньої обов'язкової відповідності державним стандартам незалежно від форми власності закладу, тим самим контролюючи (через механізми акредитації) діяльність незалежного від держави освітнього сектору. У разі невідповідності під загрозою опиняється видача ліцензії.

Згідно із Законом “Про освіту” (стаття 12):

Міністерство освіти України є центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює керівництво у сфері освіти. Міністерство освіти України: розробляє державні стандарти освіти, контролює їх дотримання через інспектування, ліцензування, атестацію та акредитацію навчальних закладів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; бере участь у визначенні державної політики в галузі освіти, науки, професійної підготовки кадрів, розробляє програми розвитку освіти, державні стандарти освіти; встановлює державні стандарти знань з кожного предмета; визначає мінімальні нормативи матеріально-технічного, фінансового забезпечення навчальних закладів; здійснює навчально-методичне керівництво, контроль за дотриманням державних стандартів освіти, державне інспектування; забезпечує зв'язок із навчальними закладами, державними органами інших країн з питань, які входять до його компетенції; проводить акредитацію вищих і професійно-технічних навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, видає їм ліцензії, сертифікати...

Такі інструменти забезпечення якості оптимально працювали у плановому індустріальному суспільстві. У розвинених країнах (США, ЄС) відсутнє само поняття освітнього стандарту.

У ЄС підхід до визначення якості ґрунтується на оцінці результату підготовки: компетентності, навченості, знань, а не нормуванні умов процесу. У ЄС поняття “стандарт” не стосується сфери змісту освіти чи якості освіти, його застосовують лише для параметрів забезпечення навчального процесу та місць навчання.

Відсутні формалізовані зв'язки незалежних агентств оцінки якості діяльності навчальних закладів з іншими дійовими особами освітнього процесу¹⁴.

Якість освіти залежить від якості управління

МОН повільно делегує частину своїх, сформованих ще у радянську добу, повноважень публічним структурам, а університети не палають бажанням підлягати процедурам відкритої, чесної, публічної експертизи своєї діяльності (а це створює передумови для виникнення проблеми якості підготовки студентів).

4.3.9 Корупція

Корупція виникає внаслідок вад вертикальних схем управління освітою.

Слабкий зворотний і сильний прямий зв'язок МОН і університетів свідчить про фактичну відсутність автономії ВНЗ і разом про можливість для ректора одноосібно керувати закладом без урахування думки вченої ради, а точніше, прикриватися результатами “демократичного голосування”¹⁵.

Ректор реально залежить тільки від міністра. За такої схеми взаємодії заміна “хазяїна” університету відбувається тоді та тільки тоді, коли волонтаризм особистих рішень, що їх приймає керівник, стає зрозумілим усім, у тому числі міністерським чиновникам.

Прийняття рішень, зокрема про відкриття нових спеціальностей, їх ліцензування, акредитацію, відбувається на основі особистих стосунків і маніпуляцій інформацією про основні характеристики функціонування університету.

¹⁴ Спиваковский А. Здание образования: нужен капитальный ремонт. О моделях управления качеством подготовки студентов // Зеркало недели. – № 34 (562), 3–9 сентября 2005 года.

¹⁵ Там само.

Корупція є наслідком і низької зарплати професорсько-викладацького складу, і загальної орієнтації на отримання диплому, а не знань.

Студенти та викладачі вже у своїй масі звикли платити за оцінку в заліковій книжці.

Можливості для корупції збільшуються за умов відсутності системи незалежного зовнішнього тестування абітурієнтів, яка функціонує постійно.

ВНЗ не беруть участі у механізмі розробки загальнонаціональних програм зовнішнього тестування. Ще бракує розуміння того, до чого може призвести те, що оцінкою знань абітурієнтів буде займатися хтось інший. Проблема полягає в тому, що ще не вироблено оптимальних механізмів забезпечення якості самої системи зовнішнього оцінювання ВНЗ.

Водночас варто враховувати, що тест, орієнтований на пересічного випускника школи, не можна використовувати для абітурієнтів елітного ВНЗ. Потрібні додаткові засоби перевірки абітурієнтів, такі як співбесіди.

4.3.10 Фінансування освіти

Проблема “економічної доцільності підготовки фахівців системою вищої освіти України”¹⁶

- Заробітна плата становить від 10 до 15% собівартості основних продуктів, вироблених у нашій країні. Це ознака індустріальної економіки (нормою постіндустріального суспільства, навпаки, є зростання інтелектуального складника вартості продукту). Таким чином у реального сектора економіки немає потреби у кваліфікованих кадрах, і реальний попит на випускників ВНЗ фактично відсутній (тимчасом як у всьому світі попит на кваліфіковані кадри зростає).

Діяльність освітньої системи слабо узгоджується з реальними потребами суспільства. Економіка в особі суб'єктів господарювання, які реально функціонують, пропонує випускникам зарплату, неадекватну витратам на отриману освіту¹⁷.

- Державна податкова політика придушує споживання, перешкоджаючи зростанню заробітної плати. Держава у вартості кінцевого продукту компенсує виробникові податок на додану вартість тільки в частині, яка не включає заробітну плату й податок на неї. Низька зарплата випускників ВНЗ – критерій реального ставлення промисловості й самої держави до головного продукту системи освіти.

Недостатність державних джерел фінансування освіти

Попри те, що держава збільшила асигнування на потреби освіти, наявних (в основному державних) джерел фінансування недостатньо для забезпечення якісної та доступної освіти.

Потреба зміни структури триканального фінансування університетського бюджету

4.3.11 Зв'язок освіти та ринку праці

Невідповідність напрямів і якості підготовки фахівців реальним вимогам ринку. Продукт освіти визначають педагоги (МОНУ), а не політики та ринок.

Не визначено принципів і не створено механізмів формування замовлення ринку й економіки на продукти освіти. Громадськість і ринкові гравці (і реальні замовники, і потенційні інвестори освіти) не беруть участі у формуванні освітньої політики з питань

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

результатів підготовки й контролю якості роботи освітніх установ.

Бізнесу немає сенсу вкладати гроші та час у систему, чийї якості роботи він не вірить. Немає прозорості, публічності, відкритості – немає інвестицій¹⁸.

Перспективність освіти на ринку праці (у %) ¹⁹	
Юридична	52, 8
Економічна	51, 7
Медична	33, 6
Мовна	27, 5
Інженерно-технічна	19, 7
Журналістська	11
Політологічна	9, 6
Військова	7, 5
Педагогічна	7, 0
Фундаментальні науки (фізика, хімія, біологія, математика)	6, 4
Гуманітарна	6, 0
Екологічна	4, 6
Інша	2, 4
Важко відповісти	9, 2

¹⁸ Там само.

¹⁹ “Національна безпека і оборона”, № 11, 2006, с. 30–35.

4.4 Висновки

В Україні ще намагаються поєднати взаємовиключні тенденції: зберегти жорсткий державний контроль над освітньою сферою й побудувати відкриту систему освіти, адекватну потребам інформаційного суспільства.

Освітню політику в Україні поки що зведено до спроб втримати контроль держави за процесами в галузі. Проте в держави для цього немає ні грошей, ні адекватних уявлень і управлінських технологій. Списи нині ламають у дискусіях про форму власності навчальних закладів, дипломи державного зразка й розподіл убогого бюджету.

Саме від позиції державних органів здебільшого залежить визначення принципів, механізмів і результатів здійснення освітньої політики в Україні.

Хоча згідно з “Національною стратегією розвитку освіти України в XXI столітті”, “політика в галузі освіти спрямована на активізацію участі професійних і громадських організацій у плануванні економічної, навчально-виховної, методичної роботи закладів освіти, прогнозуванні їх розвитку, експертній оцінці якості навчання та організації виховання”, цього не відбувається.

В Україні поки що не вдалося досягти суспільної згоди з приводу ідеї або моделі майбутнього устрою України і, відповідно, моделі освітньої системи.

Українська освіта повинна стати відкритою для суспільства, а не тільки для держави.

“Міністерство освіти взагалі не може бути головним розробником проекту самоврядності, що передбачає “самостійне плавання” підлеглих йому закладів: тут прямиий інституційний конфлікт інтересів”²⁰.

Доцільно реформувати систему управління освітою згідно з критеріями участі в ній громадськості.

Проблема недофінансування освіти – це проблема якості освіти.

За якість освіти відповідає не лише держава, а й суспільство, бізнес.

Жорстка стандартизація освіти – не єдиний інструмент контролю якості.

4.5 Пропозиції для обговорення, які висуває нині експертне товариство

4.5.1 Загальні рекомендації

- Розвивати механізми балансування освітніх послуг і потреб ринку праці.
- Перейти (доповнити) від системи контролю освіти через виключно державні стандарти до ринкових механізмів контролю якості освіти – незалежних рейтингів, громадських, професійних агенцій контролю якості, професійних спілок (частину з них має сертифікувати держава).

У США ВНЗ ліцензують професійні спілки й бізнес-асоціації, що дає змогу забезпечити відповідність напрямів їхньої діяльності вимогам ринку.

- Потрібно навчити бізнес працювати з освітою та впливати на неї (див. додаток «Участь бізнесу в управлінні освітою»).
- Створити незалежні громадські мережі контролю якості освіти (стимулювати співпрацю з міжнародними мережами ENQA).
- Створити стратегію розвитку безперервної освіти впродовж життя, яка використовує різні системи підвищення кваліфікації, тренінги та ін.

²⁰ Артеменко О. Вік живи – вік учись. Або про терміни і про суть // Дзеркало тижня. – № 24 (552) 25 червня – 1 липня 2005 року.

Фінансування освіти є проблемою якості освіти та її відповідності вимогам ринку

- Розрізнити фінансування діяльності ВНЗ і персональне фінансування навчання студентів. Передбачити індивідуальні державні програми фінансування освіти тих студентів, які навчатимуться за бюджетом. Таким чином ВНЗ будуть зацікавлені підвищувати якість освіти, оскільки саме від цього залежатиме кількість студентів і сума коштів, які вони залучать у ВНЗ з державного бюджету.
- Основні джерела фінансування власне ВНЗ, на додачу до студентських: кошти від здійснення наукових і прикладних досліджень, гранти, донори. Лідери отримуватимуть краще фінансування.

Врегулювати питання ступеневості вищої освіти: бакалаврат – закінчена вища освіта

Боротьба з корупцією = прозорість управління

Запровадити незалежну систему тестування та розробити механізм формування наглядових рад ВНЗ, які не залежали б від адміністративної структури закладів.

Розвиток недержавної освіти:

- Полегшити видачу ліцензій на надання державних послуг, водночас передбачити видачу державних свідоцтв про освіту лише після державного тестування випускників відповідних установ (тестування за результатами навчання; причому “нескладання” державних іспитів не означає втрату диплому ВНЗ, оскільки він може мати власну програму, що не відповідає державним стандартам).
- Надати приватним ВНЗ більшу свободу у формуванні навчальних програм задля забезпечення індивідуальних освітніх траєкторій студентів (проблема забезпечення індивідуальних освітніх траєкторій в умовах жорсткої стандартизації програм ВНЗ незалежно від форми власності, як умова видачі державної ліцензії).
- Розробити разом з групами інтересів загальнонаціональну систему кваліфікацій.
- На законодавчому рівні сприяти включенню в систему контролю (діагностики?) освіти незалежних агенцій якості (публікація рейтингів, незалежна оцінка результатів діяльності навчальних закладів, видавання ліцензій на здійснення професійної діяльності, налагодження взаємодії між працедавцями та навчальними закладами).

Розвиток участі громадськості в управлінні освітою

Основні процедури роботи цього механізму можна подати так:

Відбір зацікавлених сторін і залучення їхніх представників у процес підготовки й обговорення пропозицій.

Підготовка пропозицій для обговорення з аналізом цілей, проблем, альтернатив, ресурсів та інших умов реалізації пропозиції.

Послідовне обговорення різних аспектів пропозиції.

Ухвалення рішення й проекту його реалізації.

Моніторинг і оцінка наслідків ухвалення рішення.

4.5.2 Пропозиції за напрямами

Шкільна освіта

- Перевести шкільне фінансування відповідно до нормативів на одного учня.
- Диверсифікувати оплату праці вчителя не лише за кількість годин, а й за результати навчання учнів.
- Надати більшу автономію школам: збільшити участь освітніх асоціацій, суспільних рад, шкільних батьківських комітетів.
- Підручники. Щоб докорінно змінити ситуацію, потрібно, щоб учитель, а не міністерство, обирав підручники для школи. А це означає зміну загальної концепції організації й управління сферою освіти, перехід від спроб тотального державного контролю до демократичних форм управління.
- Розвиток лідерських, управлінських якостей у керівництва шкіл.
- Розширювати права й відповідальність навчальних закладів, запровадити чіткий механізм відстеження результативності їхньої роботи.
- Забезпечити реальне партнерство з “третім сектором”.
- Позбутися ілюзій (нові прогресивні технології не гарантують автоматичного зменшення тіньової економіки школи – перехід на електронні картки тільки полегшив процес отримання зарплати за “мертвих душ”).
- Задіяти механізми саморегулювання (державне втручання зводиться до мінімуму — усе робиться в рамках професійного середовища). Наприклад, в одній із провінцій Канади викладачі за власною ініціативою виробили професійний кодекс поведінки, тобто було досягнуто згоди між професіоналами щодо того, що є припустимим у поведженні, а що – ні.
- Встановити чітку формулу фінансування (набір критеріїв розподілу фінансових ресурсів, які виділяють кожній школі).

Професійно-технічна освіта

- Переорієнтувати систему на підготовку тих спеціальностей, які реально мають попит на ринку.
- Створити механізм взаємодії працедавців і освітніх установ (передбачити пільги для підприємців – розглянути можливості коригування Закону “Про оподаткування прибутку підприємств”, який зобов’язує включати в собівартість продукції витрати на підготовку кадрів).
- У фінансуванні ПТУЗ активну участь мають брати підприємства, для яких готуються кадри. Витрати на професійне навчання повинні становити 3–4% фонду оплати праці.
- Визначити напрями підготовки й кваліфікацію, що можуть надавати заклади професійно-технічної освіти.
- Розроблення кваліфікацій і компетенцій на секторному й галузевому рівнях та ін.
- Скорочення набору на спеціальності, для яких характерне надвиробництво.
- Просвітницькі кампанії для населення з питань попиту на ті чи інші спеціальності на ринку.
- Модернізація системи освітньої інфраструктури ПТО (обладнання, яке використовують у навчально-виховному процесі, застаріло на 80%).
- Модернізація змісту програм підготовки.
- Розглянути чинні в Європейській асоціації професійної освіти “програми короткого циклу підготовки” як моделі для системи підвищення професійної кваліфікації та здобуття професійної освіти в Україні.

Вища освіта

Автономія ВНЗ

Забезпечити реальну самоврядність університетів. Самоврядність означає більшу (не абсолютну, але більшу!) міру свободи в розробленні власних навчальних планів і способах їх реалізації, у кадровій політиці, у відносинах студент – викладач (ось де простір для реального студентського самоврядування!)²¹.

Ступені вищої освіти

- Реформувати програми підготовки докторів і кандидатів наук у програми підготовки PhD. Нині проводять два експерименти з впровадження докторських студій – у Львівському університеті та НаУКМА.
- Визнати бакалаврат закінченою вищою освітою. Розробити відповідні навчальні програми. **Внесення змін у Закон “Про вищу освіту” – бакалаврську програму потрібно прирівняти до вищої освіти.**
- Розробити програми підготовки магістрів, що відповідають європейським критеріям.

4.5.3 Пропозиції з окремих питань

Фінансування

- **Запровадження рейтингової системи оцінювання результатів діяльності освітніх установ (лідери отримують краще фінансування).** Критерії рейтингу розробляють за участі багатьох груп інтересів (МОН, бізнес, громадські організації), а не тільки МОН.

Корупція

- **Впровадження зовнішнього тестування як засобу боротьби з корупцією під час приймання у ВНЗ й контролю якості підготовки абітурієнтів і випускників**
- Вступ у державні ВНЗ має відбуватися на основі справді незалежної та об’єктивної системи тестування.
- Треба змінити соціальну структуру державних ВНЗ таким чином, щоб суттєво демократизувати механізм прийняття рішень. Як одну з можливих моделей пропонували створити в рамках організаційної структури університету вищий орган – “професорську раду”.
- Запровадження й підтримка автономії університетів, що серед усього іншого передбачає автономію кафедр і професорів. Наголошувалося на потребі забезпечення фінансової незалежності для реальної автономії університету, у чому більшу роль повинні відігравати його випускники й наглядова рада.
- Створення незалежних наукових шкіл з незалежними правами.
- Запровадження системи, аналогічної системі *tenure* у західних університетах, коли викладач не залежить від примх керівника ВНЗ, з яким він підписав контракт, і коли робота професора в університеті не має вікових обмежень.
- Чітко обмежити термін перебування особи на посаді керівника університету. Наприклад, не більше трьох років з можливістю переобрання ще на три роки. Водночас варто мати на увазі, що керівник університету – не його власник, а лише менеджер, який наймає трудовий колектив для виконання певних функцій.
- Справді вільні вибори на всі керівні посади в університетах і тільки на альтернативній основі.
- Створення ефективної незалежної профспілки працівників освіти.
- Суттєве зменшення педагогічного навантаження. Якщо в деяких українських ВНЗ вона досягає 900 годин на рік і більше, то в польських університетах навантаження професора зазвичай не перевищує 210 годин на рік.

²¹ Артеменко О. Вік живи – вік учись. Або про терміни і про суть // Дзеркало тижня. – № 24 (552) 25 червня – 1 липня 2005 року.

- Запровадження прозорого бюджету, який би перешкоджав можливості “відкатів”.
- Ініціювання масштабного соціологічного й антропологічного дослідження причин і передумов корупції в українській освіті й науці.
- Розробити етичний кодекс (стандартів науковця й викладача), який стимулював би боротьбу з корупцією²².
- Створення, за прикладом Польщі, державної агенції боротьби з корупцією й проведення відповідної люстрації, відмова у фінансовій та іншій підтримці західних університетів і організацій тим українським університетам, які є корумпованими. З огляду на закордонний досвід висловлювали пропозиції з удосконалення процедури захисту дисертацій або, точніше, зміни цієї процедури. Зокрема пропонували замість теперішніх спеціалізованих рад створити вузькоспеціалізовані ради з набагато меншою кількістю членів, до складу яких обов’язково входив би науковий керівник. Здобувач повинен мати право висловити недовіру й відхилити кандидатуру голови ради без мотивації. Рецензенти повинні особисто відповідати за дисертації. Залучати до захисту дисертацій професійні асоціації хоча б як рецензентів²³.

Інновації

- **Виділити з масової вищої освіти мережу провідних університетів, надавши їм статус дослідницьких²⁴.** Їхнє завдання: підготовка кадрів і проведення наукових досліджень для “проривного” розвитку економіки України за групою пріоритетних напрямів. Передбачити для них особливий статус: пріоритетне фінансування, такі графіки роботи викладачів, які давали б їм змогу здійснювати наукові дослідження, адекватну оплату праці, соціальний пакет, підвищену стипендію студентам та ін. Фінансове забезпечення таких університетів має бути достатнім для відмови від платного навчання, що призводить до зниження якості підготовки й застосування подвійних стандартів в оцінюванні знань студентів.

Основне питання – у якій системі управління освітою можна реалізувати всі ці пропозиції?

Наш головний висновок – створення освітньої політики як механізму узгодження різних інтересів і системи інституцій, які можуть реалізувати цю політику, є основним пріоритетом реформи освіти.

²² Антонович М., Мережко О. Як подолати корупцію // Дзеркало тижня. – № 41 (620), 28 жовтня – 3 листопада 2006 року.

²³ Там само.

²⁴ Згуровський М. Дослідницькі університети: шанс для Європи. – Дзеркало тижня. – № 39 (618), 14 – 20 жовтня 2006 року.

5. Додатки

5.1 Канадський досвід вирішення проблеми мовного протекціонізму.

Державний протекціонізм національної інформаційної продукції (канадського культурного продукту) та двомовна ідентичність

Принцип підтримки канадського культурного продукту: канадійці мають брати участь у всіх аспектах створення культурного продукту, що сприяє розвитку культурних індустрій (виробництва конкурентних культурних продуктів і послуг) у Канаді

Механізми визначення канадського культурного продукту:

- Квотування частини кожного культурного продукту.
- Визначення канадського змісту в друкарстві.
- Гарантування присутності певної частини канадського культурного продукту на радіо й телебаченні.

5.1.1 Завдання культурної політики Канади:

- Створити безпечні й найбільш сприятливі умови канадським авторам для популяризації їхніх ідей, художніх і музичних робіт у суспільстві.
- Зрівняти умови для їхньої конкуренції з американською культурною індустрією.

Державна політика розвитку національної ідентичності Канади вирішує завдання інтеграції в загальний культурний простір суб'єктів федерації, які прагнуть до більшого відокремлення й розділення різних мов (англійська й французька мови – внутрішній виклик).

Державна політика також вирішувала завдання виведення національного інформаційного простору зі сфери впливу англійської американської культури (зовнішній виклик) і створення властиво канадської культурної індустрії.

Водночас канадійцем однаковою мірою вважають і представника аборигенської громади, і франкофона, і англофона, і нового іммігранта. Поняття канадської ідентичності поєднує їх усіх.

Відправною точкою для початку проекту ідентичності Канади на початку 20-х років минулого століття стали такі виклики:

- а) реальний поділ (*прагнення до зміцнення такого поділу*) канадської й американської культури в рамках одномовного (англійська мова) простору;
- б) потужний і політично активний (*аж до сепаратизму*) франкомовний сегмент канадського суспільства (провінція Квебек) також було потрібно неконфліктно інтегрувати в загальний привабливий культурний простір для збереження цілісності країни;
- в) ситуація, в якій інформаційний простір Канади (радіо, преса) великою мірою контролювали американські суб'єкти;
- г) культурна розмаїтість величезних провінцій (регіонів Канади), центри яких віддалені один від одного на багато тисяч кілометрів;
- д) дедалі більше значення високотехнологічних мас-медіа (радіо, телебачення), здатних здійснювати мовлення на величезній території;

- е) зовнішня імміграція в країну й наявність аборигенних громад усередині Канади;
- є) потреба створення ефективної й прибуткової канадської культурної індустрії.

Політика сприяння національної ідентичності Канади має два основних елементи:

- культура як особливий канадський культурний продукт;
- ідентичність, яка враховує регіональну специфіку.

Основної тридцятимільйонної культурної політики Канади:

- канадський контроль (право власності);
- канадський зміст (продукт)
- зв'язок між самими канадійцями (доступ до культурного продукту).

5.2 Зниження авторитету вчителів

Опитування громадської думки²⁵ свідчать про зменшення авторитету педагогів: педагогічні професії непрестижні, батьки не хочуть бачити дітей працівниками шкільних навчальних закладів.

Вчителі як професійна група є лідерами суспільної довіри в Україні: повністю довіряли 26,4% опитаних; скоріше довіряли – 54,9%. Повністю не довіряли – 3,5%, скоріше не довіряли – 10,3%.

2006 року як високий авторитет вчителя серед дітей оцінили 10,7% опитаних; як середній – 47,3%; як низький – 33,4%.

Авторитет вчителя серед батьків: високий – 11,3%; середній – 52,5%; низький 27,2%.

Дослідження водночас засвідчують низьку соціальну престижність педагогічних професій: 20,5% громадян хотіли б бачити своїх дітей вчителями державної середньої школи, 22,5% – приватної. Не хотіли б – 62,7% та 59,4%.

38,6% опитаних хотіли б, щоб їхні діти стали викладачами державних ВНЗ; приватних – 33,3%. Не хотіли б 42,4% і 45,8% відповідно.

Оцінка рівня освіти, який забезпечує сучасна українська освітня мережа, %				
	Високий	Середній	Низький	Важко відповісти
1. Середня	11,2	54,7	25,5	8,6
2. Професійно-технічна	10,3	53,4	24,6	11,7
3. Вища	16,0	50,6	21,5	11,9

Які навчальні заклади (ВНЗ) дають кращу освіту, %	
Державні дають кращу освіту	43,2
Державні та приватні дають приблизно однакову освіту	28,2
Приватні дають кращу освіту	12,5
Важко відповісти	16,1

²⁵ “Національна безпека і оборона”, № 11, 2006, с. 30–35.

5.3 Видання навчальної літератури в Україні

Чим визначається поточна ситуація

- Практично збережено радянську жорстку централізовану систему управління освітою.
- Міністерство намагається, але не має можливостей управляти всім і тому “підганяє” стан сфери під свої можливості, відкидаючи нові пропозиції та спроби змін.
- Законодавчо визначено жорстку відповідність освітніх стандартів – навчальних програм і змісту підручників. У освіті можуть застосовуватися тільки підручники з дозвільним грифом МОН. Тому жодні експериментальні або європейські підручники не будуть допущені до навчального процесу. Міністерство має повний контроль над підручниками, які допущено до школи.
- По суті, через авторів і педагогічну спільноту відтворюються підходи та методики радянського часу в новому дизайнерському оформленні.
- У книжковому обігу відсутні зразки найкращих європейських підручників, і тому для суспільства нема матеріалу для порівняння нашої продукції за якістю із закордонними підручниками та навчальними матеріалами.
- Система замкнена та не реагує на потребу змін. Наявна структура прийняття рішень, незважаючи на декларації та конкурсні правила, містить можливості для волюнтаризму та корупції.

Які є способи змінити ситуацію

Для докорінної зміни ситуації потрібно, аби вчитель, а не міністерство, обирав підручники для школи. А це означає зміну загальної концепції організації й управління сферою освіти, перехід від спроб тотального державного контролю до демократичних форм управління. Основний спосіб поступового зрушення ситуації з підручниками – вплив на громадську думку через демонстрацію нових зразків навчальної літератури та пояснення їхніх переваг для входження в європейський освітній простір і ринки робочої сили.

Міжнародний досвід свідчить про можливість інших форм видання навчальної літератури

Плюралізм чи уніфікація підручників великою мірою залежить від типу освітньої системи. Наприклад, у Франції ця система історично достатньо централізована, тому розмаїття підручників там не дуже велике. У США, навпаки, система освіти децентралізована, тому кожний штат видає свої підручники. Цим опікуються спеціальні департаменти в управлінні штатом. У процес створення підручників часто втручається громадськість (наприклад, батьки учнів або представники громадських рухів – феміністичних, екологічних та ін.).

Питання підбору/вибору підручників у Великій Британії регулює ринок. Існує кілька компаній, які займаються видавництвом освітньої літератури; змагаючись між собою за ринки, вони таким чином намагаються видати саме той продукт, який замовлятимуть школи. Оцінюють якість підручників вчителі, школи та місцеві компетентні органи влади. В Італії затвердженню підручника експертною радою передують обговорення представленої методики/підручника спільною радою, до складу якої входять вчителі, батьки й учні. Вони можуть давати оцінку і підручникам, вже запровадженим у обіг, і новим пропонованим продуктам. Міністерство освіти Італії особливо акцентує увагу на важливості цього етапу, адже саме тут беруть до уваги думку батьків і вчителів. Заслухавши думку спільної батьківсько-вчительської ради, експертна рада приймає остаточне рішення, беручи до уваги цілу низку критеріїв, яким має відповідати підручник (відповідність затвердженій Міністерством програмі та ін.).

Відкритість процесу відбору підручника принципова у цьому процесі. Експертна рада встановлює ліміт ціни на підручники з обов'язковою дотацією, яку щороку централізовано встановлюють. Згідно з іншою нормою закону, для учнів початкових шкіл підручники безплатні. Міністерство освіти щороку встановлює ліміт ціни (з урахуванням дотації) на підручники для початкової та середньої школи.

Наявна система державного контролю якості навчальної літератури неефективна. Школи мають право використовувати тільки ті підручники, навчальні посібники та засоби навчання, що мають гриф Міністерства освіти і науки. Відповідно, держава бере на себе відповідальність за контроль якості всієї навчальної літератури – і тієї, що видається за державним замовленням, і тієї, що розповсюджується через ринок. Проте ефективних засобів забезпечення цього контролю воно не має.

Апробація підручників здійснюється несистемно, і достатньо часто її результати мало впливають на подальшу долю видання. Система експертної оцінки застаріла та технологічно відстала, вона дуже потерпає від суб'єктивізму та конфлікту інтересів: бажаний експертний висновок (і відповідний гриф на видання) можна отримати бюрократичним тиском, через знайомство чи просто за гроші. Обсяги повноважень, система відповідальності інституцій і осіб, які відповідають за контроль якості, фактично будуються не так на чітко визначених процедурах і правилах, як на системі взаємних поступок, компромісів і фактичної безвідповідальності – у разі провалу чи його загрози шукають “крайнього”.

5.4 Яка модель освіти актуальна для України

Моделі навчальних закладів²⁶

Перша модель – **ремісницький навчальний заклад**. Навколо видатного майстра створюється вузьке коло людей, які хочуть навчитися його ремеслу. Цій моделі більш як тисячу років: так створювалися перші європейські університети (наприклад Сорбонна, Болонський університет) – все конструювалося навколо лідерів, майстрів, які навчали небагато людей. У XVIII столітті до ядра університетської діяльності почали включати наукові дослідження (які задали цілі університетської освіти – зайняття наукою). Мінус цієї моделі – мало учнів, яких спроможний навчити майстер. З іншого боку, у зв'язку з розвитком комунікацій та інтернету ця модель може бути реалізована як дистанційна освіта.

Друга модель – **індустріальний навчальний заклад**. Суть – підготовка багатьох фахівців для виробництва. Наукові дослідження в університетах поступово почали відходити на другий план, а в якості навчальних предметів почали виступати редуковані наукові предмети, запозичені з наукових закладів (уніфіковані предметні курси). Замість майстрів зі студентами почали працювати професійні викладачі-предметники. Студенти за час навчання “проходили” 50–80 обов'язкових навчальних предметів. Ця модель набагато технологічніша, адже викладачі можуть навчати практично необмежену кількість людей для масових виробництв. Більшість українських ВНЗ працюють у цій моделі досі.

Третя модель – **освітній супермаркет**. Цей тип навчальних закладів почав формуватися після Другої світової війни та широко розвивається упродовж останніх двадцяти–двадцяти п'яти років. У основі цієї моделі лежить концепт: освіта – це послуга. Припускається, що учням потрібно забезпечити можливість вільного вибору курсів навчання для побудови з них індивідуальної освітньої траєкторії. У цій моделі з'являється поняття кредиту як змістової вартості послуги, як перевідної одиниці з одного закладу до іншого, адже навчатися можна у різних закладах і в різних освітніх системах обирати потрібне.

²⁶ За матеріалами Галушкина М. Задать тренды // Эксперт. – № 1–2 (496), 16 січня 2006 року, http://www.expert.ru/printissues/expert/2006/01/trendy_obrazovaniya/.

Четверта модель – **проектний навчальний заклад**. Така одиниця, як окрема людина, не адекватна сучасним системам діяльності. Потрібні групи людей, команди та колективи. Про індивіда можна говорити за конвеєрних робіт, але якщо йдеться про складні завдання – розвиток корпорації, зміна стратегії, реформування галузі, – жодна людина не зіставна такому типу завдань, їх можуть вирішувати тільки команди. У центрі навчальної моделі перебуває група студентів, а предмети, курси, дисципліни, консультації та професори обслуговують цю команду. Діяльність же групи визначає проект чи серія проектів, які студенти мають здійснити на виході (наприклад, так готують сучасні інженерні команди у Массачусетському технологічному інституті (США); у РФ так працює Тольяттинська академія управління).

5.5 Менше освіти – краще для економіки

Думка міжнародних експертів

Один зі способів знайти рішення – звернутися до досвіду тих країн, які здійснювали реформи в певній специфічній сфері та, можливо, з подібним контекстом (у цьому разі – подібність із становищем української освіти).

Японський дослідник Konosuke Matsushita (і один із найкращих менеджерів післявоєнної Японії) так уявляв способи реформування японської освіти (середина 80-х років)²⁷.

Скільки освіти повинні здобувати випускники, щоб економіка розвивалася?

Реформування структури національної системи освіти для забезпечення додаткових умов розвитку професійної освіти (задоволення реальних потреб ринку праці) з одночасним вивільненням ресурсів і підвищення якості вищої академічної освіти.

Контекст

Економіка

Наростає економічна криза. Її основна причина – підвищення цін на нафтопродукти країн-експортерів. Водночас очевидно, що Японія не в змозі уникнути найгостріших наслідків підвищення цін для власної економіки через проблеми в економічній і соціальній сферах, які виникли у зв'язку з незадовільним станом освіти. Експорт перебуває під загрозою, оскільки японська економіка не має сил створювати унікальні продукти високої якості. На ринку праці – надлишок робочої сили з вищою освітою, водночас робітників бракує. Це призводить до завищених зарплат для університетських випускників, які виконують роботи, що не потребують диплома.

Суспільство

У Японії фактично делегітимізовано традиційну комунітарність (єдність) як підставу для консенсусу. Відсутність консенсусу виявляється в суспільстві практично на всіх рівнях – від родинного до політичного. Неможливою стала й рішучість у прийнятті й здійсненні рішень – вичерпано якийсь важливий ресурс... “Неспроможний створити політику, яку підтримав би національний консенсус, уряд не запропонував взагалі жодної політики”.

Проекту “Японія”, що задав би вектор розвитку освіти, немає. Освіта, своєю чергою, не може взяти на себе формування передумов для створення такого проекту внаслідок розриву традицій освіти з довоєнною ідеологічною парадигмою. Питання полягає в тому, де взяти основу для національної ідеології, яка об'єднала б суспільство, зважаючи на те, що повернення до мілітаризму неможливе, а переваги демократії незаперечні й очевидні для всіх членів суспільства.

На думку Konosuke Matsushita, до перелічених проблем призвела кризи освіти, яка відповідає за формування національної єдності.

Цілі й завдання освіти:

- створення ідеологічної бази для досягнення суспільного консенсусу, який уможливив би непопулярні реформи для реалізації довгострокової стратегії розвитку. Освіта має реабілітувати суспільну комунітарність і уможливити консенсус і спільні соціальні дії, що стало практично недосяжним після провалу націоналістичного проекту;

²⁷ Japan At the Brink. Konosuke Matsushita. New York: Kodansha International, 1976.

- виховання самостійного мислення, що створило б базис для економіки знань, яка спиралася б на власний науково-дослідний потенціал Японії (економічне зростання на підставі придбання патентів не безмежне);
- освіта має відповідати на потреби ринку праці, науки та ін., а не “самодостатньо” продукувати власників дипломів і наукових ступенів.

Причини кризи освіти у формальному достатку освіти. *“Зараз у Японії просто створюють місця, де можна отримати формальний статус освіченого, тимчасом як наповненню, суті освіти приділяють мізерно мало уваги. У цьому сенсі наша система освіти занадто марнотратна”.*

Пропоновані реформи

“Обов’язкова освіта має опікуватися перетворенням молоді на людських істот, які відбулися, а вищу освіту потрібно розширити так, щоб уможливити для молодих людей здобуття формальної кваліфікації без відвідування закладів вищої освіти”.

- Об’єднання початкової та junior high school – обов’язкова 10-річна освіта (раніше – 9 років), з “професіоналізацією” обов’язкової освіти. Тому що в цей час обов’язкова освіта слугує меті підготовки до подальшої освіти, а не до життя.
- Зменшення кількості випускників high school, які вступають у коледжі, з 30% до 15%, з подальшим зменшенням кількості державних і приватних шкіл наполовину.

Принцип: новий продукт шкільної освіти – це самостійна людська одиниця, готова увійти на ринок праці, а не абітурієнт.

Забезпечення випускників шкіл достатнім рівнем навиків і компетенцій для виходу на ринок праці, а не тільки для перетворення в абітурієнтів і просування академічними сходами.

- Випускник школи повинен мати можливість реалізувати себе на ринку праці й уже на основі надбаного досвіду прийняти рішення щодо продовження освіти.
- Скорочення кількості вчителів зі збереження зарплати впродовж трьох років з дня звільнення.
- Скорочення кількості high school, фактично відповідальних за перевиробництво абітурієнтів.
- Корпорації беруть на себе професійну підготовку школярів після закінченні обов’язкової освіти у корпоративних вищих (high) школах, учні одержують професійну освіту й дипломи.

У вищій освіті – суттєве скорочення кількості університетів, коледжів, держзамовлення для ВНЗ.

- У майбутньому кількість випускників ВНЗ зменшиться з 30% до 5% населення.
- Корпорації, що беруть на роботу випускників ВНЗ, відшкодуватимуть державі вартість їхньої підготовки.

Вигоди від реформ

- Акцентуація освіти на обов’язках громадянина як суті освіти дасть змогу вибудувати нову ідеологію національної єдності без повернення до спадщини національного фанатизму в довоєнний період.
- Прагматизація рівня оплати випускників ВНЗ, які виконують некваліфіковану роботу.
- За рахунок професіоналізації шкільної освіти – відповідь на запити ринку праці.
- Вивільнення матеріальних ресурсів (нерухомість).
- Вивільнення грошових ресурсів дасть змогу підвищити оплату праці професіоналів сфери освіти.

5.6 Зовнішнє тестування

Зовнішнє тестування результатів навчання застосовують у США та багатьох країнах Європи.

- Загальнонаціональна програма тестування не може повністю збігатися зі специфічними вимогами деяких ВНЗ (для цього призначені підготовчі курси).
- Аргументи на користь застосування зовнішнього тестування (для ВНЗ): слабкий абітурієнт погано вчитиметься, а якщо поганих студентів не відраховувати, знизиться рейтинг закладу, в нього не захочуть вступати сильні учні, не підуть працювати й гарні викладачі.
- Як перехідний захід тим ВНЗ, які вимагають особливої підготовки абітурієнтів, а отже, і специфічних іспитів, запропоновано запровадити пропорцію тих предметів, за якими ВНЗ зараховуватимуть результати тестування, і тих, які потребуватимуть здавання іспитів у ВНЗ.
- На спеціальності з невисоким конкурсом зараховувати за результатами зовнішнього тестування, а в разі високого конкурсу університети можуть здійснювати додаткові вступні іспити.
- На основі консенсусу побажань представників ВНЗ, експертів і зацікавлених сторін узгодити загальні рамки всеукраїнської програми зовнішнього тестування. Керівництво ВНЗ самостійно вирішує, який коефіцієнт балів є критичним на спеціальності.
- Радикальний захід: створити всеукраїнську екзаменаційну комісію, що може обмежити або позбавити університети права самостійно брати участь у формуванні контингенту студентів за допомогою вступних іспитів.

“... повністю позбавляти всі ВНЗ права проводити власні вступні іспити на підставі підозр у корумпованості не можна, як не можна підозрювати в тероризмі або злочинності нації. Це буде кричущим порушенням права на автономію ВНЗ”²⁸.

- Усунути корупцію під час вступу можна приймаючи всіх охочих на підготовче відділення. Після його закінчення студент повинен здати тест і довести, що він може освоювати програму ВНЗ²⁹.
- **Запровадження рейтингової системи оцінювання результатів діяльності освітніх установ (лідери отримують краще фінансування).** Критерії рейтингу розробляють за участі багатьох груп інтересів (Міністерство освіти, бізнес, громадські організації).
- Умови створення прозорої й ефективної системи тестування: 1) фінансування; 2) зміна нормативної бази; 3) політична воля.
- Високу вартість якісного зовнішнього тестування випускників шкіл можна зменшити завдяки залученню коштів батьків (передбачивши пільги для деяких категорій громадян).

Наприклад, у Киргизії батьки школярів сплачують близько 4 дол. за кожний тест. Можливо, й українські батьки змогли б погодитися на ці витрати задля забезпечення якісного тестування знань своїх дітей. Принаймні ці суми будуть набагато меншими, ніж оплата хабарів. Хоча “безплатна освіта” – популярне політичне гасло, реально її не можна досягти в умовах не тільки української економіки, а й у багатших країнах.³⁰

²⁸ Петрів В. Про тести, секретність і корупцію. - Дзеркало тижня. - № 36 (564) 17 — 23 вересня 2005.

²⁹ Галковська Т. Формула вступу, або Незалежне тестування по-американськи. - Дзеркало тижня. - № 10 (589) 18 — 24 березня 2006.

³⁰ Todd Drummond American Councils for International Education, ACTR/ACCELS
Bishkek zerkalonedeli.com

5.7 Парадокси рекомендацій щодо реформування освіти політики³¹

Парадокс знань

Кажуть, що більше знань передається через освіту, то краще.

Що більше знань, то дужче їх потрібно зв'язати в одне ціле, то менше можливості використовувати знання для дії.

Що більше різних знань, то складніше їх представити як явне й зрозуміле ціле, то більше нерозуміння ці знання породжують.

Якщо зосередитися на вирішенні цих завдань роботи зі знаннями, то жодні інші завдання перед системою освіти вже не поставиш. Кажучи мовою східної мудрості, знання породжує недіяння.

Парадокс інформованості

Кажуть, що більше інформації передається в процесі навчання й підготовки, то краще.

Що більше інформації про щось, а інформація завжди конкретна й актуальна, то більш визначене це конкретне, але менше визначеності в цілому, куди це конкретне хочуть вмістити. Кажучи мовою прислів'я, за деревами не видно лісу.

Парадокс розвитку

Кажуть, що головна мета освіти – розвиток (людини, суспільства, знань).

Що більше зосереджуєшся на розвитку, то швидше втрачаєш ресурси розвитку й зупиняєшся.

Це пов'язано з тим, що розвиток – один з багатьох взаємозалежних процесів, що забезпечують перетворення складних суспільних феноменів. Якщо не дотримуватися балансу цих процесів – збереження того, що є, поховання того, що віджило, творення нового, – то розвиток, тобто розгортання й перетворення вихідних структур, не має того іншого, що можна використовувати як матеріал для розгортання.

Ми всякчас потрапляємо в пастку ідеї розвитку – заперечуємо й знищуємо базові форми людської організації як минуле, як відсталість. Це схоже на знищення бактерій і водоростей задля місця та добробуту ссавців. Результат такої політики у світі біологічних форм очевидний. Менш очевидний він у сфері освіти.

Парадокс доступу

Кажуть, що легший доступ до знань, текстів, інформації, то більше ними користуються.

Що вільніший доступ до того, що потребує зусиль для опанування, то рідше ним реально користуються.

Кажуть, що рівний доступ вирішує завдання соціальної справедливості.

Оскільки поняття рівності є похідним від соціальних цілей, то кожна форма рівності задовольняє певний соціальний інтерес і неминує породжує несправедливість щодо інших інтересів.

Парадокс стандарту

Кажуть, що прийняття стандартів гарантує рівень якості.

Прийняття стандарту забезпечує відтворення певного рівня характеристик, які

³¹ Никитин В. Идея образования. - Киев: Оптима, 2004. - 205 (145-149с.).

ми визначаємо як рівень якості. Однак основна характеристика самої освіти – здатність змінювати свої характеристики, тобто здатність забезпечувати зміни в суспільстві й людях, підтримувати розмаїтість форм організації мислення й діяльності.

Таким чином стандарти повинні бути тимчасовими й ситуативними (що суперечить нашому уявленню про стандарт) або вони знижують якість самої системи освіти.

Проте, перелічені складнощі й суперечності можна усунути в разі дотримання таких положень:

Щодо освіти буде сформовано систему досліджень, аналітики й моніторингу, адекватну складності проблем.

Зміни відбуватимуться не тотально, у рамках одного проекту реформ, зверху, а локально в результаті публічного диспуту й політичної конкуренції.

Однак запровадження таких правил потребує зміни традицій, усталених систем керування, а важелі впливи перебувають за межами теперішньої системи освіти.

5.8 Участь бізнесу в управлінні освітою (Росія)

Російський союз промисловців і підприємців (РСПП) заснував національну агенцію підготовки кадрів. РСПП виступив з ініціативою до президента Росії про створення Національної агенції професійних кваліфікацій³².

Представники бізнесу повинні сформулювати, чому саме треба вчити майбутніх фахівців усіх рівнів (тобто визначати зміст освіти або ж її результати). Державі (у цьому разі в особі ВНЗ) залишиться лише визначити, як це зробити, тобто перетворювати вказівки на конкретні освітні програми. “Ідея створення агенції полягає в тому, щоб РСПП як союз союзів працедавців виробляв вимоги до професій і кваліфікацій для того, щоб держава могла використовувати національні стандарти у формуванні навчальних планів і освітніх програм”.

З допомогою агенції бізнес зможе нарешті створювати власні рейтинги навчальних закладів різного рівня – від початкових до середніх і вищих. Основним критерієм у рейтингах бізнес-співтовариства (на відміну від офіційних державних) будуть не абстрактні академічні показники, а суто прагматичні: співвідношення результату кінцевої підготовки випускника до вимог ринку праці. На цей рейтинг і повинна буде орієнтуватися держава, визначаючи, кому скільки виділити бюджетних коштів. Стане можливим пріоритетне фінансування навчальних закладів з держбюджету відповідно до якості освіти випускників.

Механізм впровадження

Підприємці або їхні представники можуть визначити, що вони очікують від фахівця певної кваліфікації. Зараз це зазвичай несистематизовані думки окремих працедавців, і потрібна серйозна робота з уніфікації й стандартизації цих уявлень. Це й буде професійний стандарт (в ідеалі на кожну професію). А ось створення на цій основі програм навчання (тобто за допомогою чого працівники одержать належні для відповідності стандарту знання й компетенції) – це вже завдання системи освіти. У цій ситуації дуже важливо говорити “однією мовою”, щоб зуміти зістикувати вимоги до професії і подальші підходи до навчання.

Поки що завдання підвищення кваліфікації своїх працівників компанії вирішують в основному за рахунок власних програм корпоративного навчання. Нині висококласні технічні працівники потрібні не менше (а часом і більше), ніж висококласні менеджери.

Це означає, що змінювати принципи підготовки фахівців потрібно не тільки у ВНЗ, а й в ПТУ (коледжах) і технікумах.

Запропоновано профтехучилища вилучити із системи органів освіти й віддати корпораціям. Можливо, ПТУ й технікуми, які потерпають від систематичного недофінансування, й зацікавляться перспективами, позначеними РСПП.

Реакція ВНЗ.

“Оцінка освіти бізнесом цікава, але вона відображає суто утилітарний підхід”, – вважає ректор МДТУ ім. Баумана Ігор Федоров. “Потреби ринку варто враховувати, але вони занадто скороминущі, щоб стати єдиним критерієм оцінки якості підготовки фахівців... Ринок сліпий, він не бачить довгострокової перспективи. Це – завдання держави”.

³² “Олигархи тянуться к знаниям” (11 травня 2006 р. www.gazeta.ru/2006/05/11/oa_199031.shtml)

5.9 Основні механізми забезпечення якості в системі вищої освіти

Перший – наділення державних органів управління освітою функціями гаранта якості. Наприклад, у Фінляндії до складу адміністративних органів Міністерства освіти входить спеціальна Фінська атестаційна рада вищої освіти. Іноді пропонують запровадити наднаціональні органи забезпечення якості освіти й відповідного контролю, але в цієї ідеї доволі мало прихильників³³.

Другий напрям – передача основних функцій забезпечення якості освіти спеціальним громадським організаціям: агенціям, радам, асоціаціям, заснованим професійними корпораціями, тобто співтовариством відповідних фахівців. Останнім часом дедалі більше прихильників здобуває саме другий підхід (або ж пропонується поєднання державного й корпоративного контролю якості). У кожному разі передбачається, що, по-перше, забезпечення якості вищої освіти жодним чином не можна зводити до механізмів контролю. Тому *дедалі більше поширюється практика, за якою самообстеження ВНЗ поєднують з оцінкою його діяльності зовнішніми організаціями – чи то органами державного контролю, чи професійними агенціями.*

Бажано розрізняти також якість освітньої програми (типова ситуація, коли різні ВНЗ реалізують ту саму програму, але роблять це з різним ступенем досконалості), якість реалізації програми в певному ВНЗ (що оцінюється на матеріалі репрезентативної вибірки випускників) і, нарешті, якість підготовки кожного індивідуального випускника. 1995 року ЮНЕСКО на виконання рішень своєї Генеральної конференції розробило програмний документ під назвою “Реформа й розвиток вищої освіти”. У ньому зазначено важливість подолання розриву між середньою та вищою освітою, а також потребу активніше працювати над розвитком мотивації та професійної орієнтації абітурієнтів. Існує й активно співпрацює зі структурами Болонського процесу Європейська мережа забезпечення якості у вищій освіті (ENQA), членами якої є 42 агенції (асоціації), які оцінюють якість освіти в різних сферах і країнах Європи³⁴.

³³ Образование. Информационно-аналитический материал. С. 46–47. Москва, 2006. (<http://www.g8russia.ru>)

³⁴ Образование. Информационно-аналитический материал. С. 46–47. Москва, 2006. (<http://www.g8russia.ru>)